

ԱՐԴՈՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԶՈՒՅՈՐՈՒՆԻՐԵՄԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒ ԶԱՐ ԳԱՏԵՐԻՐՈՒԹՅԱՆ

451 - ՅԱՐԵՂԻՐԵՆԴԱՆ ՏԱՐԻ - 1951

ԺԵ. ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ՈՐՐՈՅ ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ՉՈՐԱԿԱՐԱՆԻ ՈՐՐՈՅ
ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՑ ՎԿԱՅԻՑՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ - ԻԵ. ՏԱՐԻ

1951

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

երես

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

- Վերագործ Ս. Արսուռյ Նուիրակ՝ Գեր. Տ. Սերոբէ վրդ. Մանուկեանի. 289
 Եղիսկոպոսական ձեռնագրութիւն եւ օծում. 293

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Անմահութեան ապահովութիւնը. X 295

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Թե մոռացայց զեզ... ԵղիվԱՐԳ 298
 — Վեցեակներ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 301

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- «Ալիի դաւնագիր»ը Գրիգոր Դարանաղցիի
 «Ժամանակագրութեան» մէջ. ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ 302
 — Խորենացի, Եղիշեկ եւ Հ. Ներսէս Ակիմեան. ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ 304

ԿՐՕՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Ուսումնասիրութիւն մը Մաղաքիայի
 Գրիկի շուրջ. ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ԱՐՂ. ԶՂԶԱՆԵԱՆ 308

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Եղիշեկ պատմագիր եւ Վարդանանց պատե-
 րագիր (8). ՊԱՐԳԵԼԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ 311

ՊԱՏՄԱ-ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

- Պատմութեան բնոյթը, Բնագանցականը
 եւ Պատմականը. ԶԱԽԷՆ ԱՐՂ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ 315

Ս. ԶԱԿՈՒԹ ԴԵՐՍԷՆ

- Հեռագիրներ. 317
 — Եկեղեցականի - Բեմականի. 317
 — Պատեմականի. 318

ՏԻՐՈՒՆԻ

- Հանգիստ Գեր. Տ. Արսաւազ Ս. Արեւազ. Սիւրմեանի. 318
 — Տիկին Վերգիլի Գեօրեան. 320

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION" an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1951

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԵՐԱԴԱՐՁ Ս. ԱԹՈՌՈՅ ՆՈՒԻՐԱԿ

ԳԵՐ. Տ. ՍԵՐՈՎԱԲԷ ՎՐԴ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

Մէկ ու կէս տարի է որ Ամերիկա կը գտնուէր, Ս. Աթոռոյս Նուիրակ, Գեր. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեանը, հանգանակութիւններ կազմակերպելու և նուէրներ ընդունելու երուսաղէմի վանքին և անոր պարիսպներէն ներս ապաստան դրած մերազն ժողովուրդին ի նպաստ:

Գեր. Նուիրակ Հայրը, չըջած է Միացեալ Նահանգներու Արեւելեան Թեմին և Գալիֆորնիոյ բոլոր հայաշատ կեդրոնները, հոգեսէր և Հայ Եկեղեցւոյ զգացումներով տոգորուած սիրտերուն տանելու նախ՝ Քրիստոսի տնօրինական վայրերու օրհնութիւնները, խօսելու Հայ երուսաղէմի սրբութիւններէն, ազգապարծան իրաւունքներէն, մազազաթներու մէջ ծրարուած հինաւուրց զեղեցկութիւններէն, և այն ոգիէն՝ որ այս բոլորին ի սէր և ի խնդիր ի զիշերի և ի տուընջեան կը ջանայ, կը նիւթէ ու կը հսկէ, զինուորեալ Միաբանութեան մը իրական երաշխիքով, որպէսզի չշիջանի ոչ մին այն կանթեպներէն՝ զորս մեր նախնեաց շերմեռանդութիւնը վառած ու զետեղած է Տնօրինական Սրբատեղեաց մեր իրաւունքներուն վերի, մեր Եկեղեցւոյ պատուոյն և ազգին մխիթարութեանը համար:

Գեր. Նուիրակը արտապնդուած այս նուիրականութեանց զգացումներէն և զանոնք պահպանելու սէրէն, Ամերիկայի մեր բախտաւոր արեւակիցներուն հանգամանօրէն պարզած է Ս. Աթոռին բազմերես կարիքները, և մեր հասարակութեան անգործ և շուարած վիճակը, Պաղեստինի աղէտին հետեանքով պատճառուած:

Հոս կը մասնաւորենք մեր զոհունակութիւնը Ս. Աթոռոյ Գերապատիւ Նուիրակին ժրջան գործունէութեան համար: Նիւթական զոհացուցիչ արդիւնաւորութեան հետ միասին ան զգացուցած է ամենուրեք իր անձին հմայքն ու տպաւորութիւնը եւս: Դրուատիքներն ու զոհունակութեան արտայայտութիւնները որոնք բերանացի և զրաւոր, մեզի եկան իր մասին, հպարտութեամբ լեցուցին զմեզ բոլորս:

Ս. Աթոռոյ մեր Նուիրակին ի հաշիւ եղած այս բարոյական վարկը, անտարակոյս իր բարերար դերն է ունեցեր հանգանակութեան արդիւնքին մէջ, վասնզի առանց բարոյական ոյժի, դիւրին ձեռք չեն բերուիր այս կարգի նիւթական յաջողութիւնները:

Արդար ըլլալու համար պէտք է խոստովանիլ թէ Ս. Աթոռոյ և մերազն ժողովուրդի տնտեսական դժնդակ կացութիւնը բարելաւելու համար, երեք տարիներէ ի վեր արտասահմանի հայութիւնը ամենուրեք կատարեց և կը շարունակէ դեռ կատարել իր եղբայրական օգնութեան պարտքը, զլիսաբուրութեամբ Հ. Բ. Բ. Միութեան, որուն լիաբուն և իշխանական նուիրատուութիւններն ու սրտազին փոյթը Ս. Աթոռոյ նկատմամբ, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան տարեգրութեան մէջ պիտի մնան միշտ ոսկի տառերով արձանագրուած: Յարգ Ս. Աթոռոյ և Պաղեստինահայ աղէտահար մերազնից սոյն ազգապարծան Հաստատութեան կողմէն տրուած ութսուն հազար տոլարը, նախախնամական դեր ունեցաւ: Այդ մեծակշիւ նուիրատուութեան շնորհիւ, մահիճին մէջ զալարուող հիւանդը ունեցաւ իր դեղը, մանուկը՝ իր կաթը, ուսանողը՝ իր գիրքը և կրթական մշակը իր վարձքը:

Հ. Բ. Բ. Միութեան 80 հազար տոլարի այս նուիրատուութեանը 30 հազարը, յատկացուած է Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց Ընծայարանին և Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին: Կրթական գործին ընծայուած այս նպաստը, իր բարերար դերին հետ միասին, կը կրկնապատկէ բարձրօրէն մեր համարումն ու զգացումը հանդէպ ազգապարծան Միութեան և անոր իմաստուն ղեկավարներուն և յանձանձիւներուն, վասնզի դաստիարակուած անհատ մը ամէն բանէ աւելի և վեր խմորն է իր ժողովուրդի ապագային:

Բայց մեր կարիքը դիմաւորելու կերպին և անոր հասնելու լիաբուն փոյթին մէջ, Ամերիկայի հայութիւնը, ինչպէս ամէն ատեն, այս անգամ եւս պիտի մնար անգերազանցելի: Ս. Աթոռոյ Վերապատիւ Նուիրակը իր պարտականութեան յանձանձման ընթացքին, ամենուրեք, Ամերիկայի մէկ ծայրէն միւսը, դիմաւորուած է յարգանքով և սրտազին զգացումներով: Ու ասիկա անոր համար, վասնզի զաղթաշխարհի բովանդակ հայութեան սրտին ինչպէս մտքին մէջ, Երուսաղէմը, իբրեւ նուիրական մէկ ճիւղը այն ծառին՝ որ Հայաստանեայց Եկեղեցին է, կը պահէ միշտ տարօրէն այն ամուր կշիռը, զոր շատ քիչ նման Հաստատութիւններ երբևիցէ ունեցած են:

Սակայն Հայ Երուսաղէմը եղած է առաւելաբար այն կազմակերպութիւնը, որուն բուն կոչումն է Սուրբ Երկրին մէջ ի վաղուց անտի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ և ազգին պատկանած Սրբավայրերու պահպանութեան գործը: Այդ նպատակին ուղղուած են ամէն ջանք և մտահոգութիւն, կրօնական նուիրում, նիւթական զոհողութիւններ և մտաւորական ու կրթական տաժանքներ, Հաստատութեան անունն ու պատիւը պահպանել և դնելու այն բարձրութեան վրայ, որ մեր երանաշնորհ նախնեաց ջանքն ու ձիգն է եղած կրօններու և ազգերու այս մրցարանին մէջ:

Իսկ իբրեւ ուխտաւայրը քրիստոնեայ հայ սերունդներու, որոնք դարերով իրենց խունկին, արցունքին և լումային հետ բերած են նաև իրենց հոգիներուն վիշտն ու քաղցրութիւնը, կրկնապէս հարստացնելու և նուիրականացնելու հա-

մար այս հոգևոր և ազգային Ուխտը, Երուսաղէմի Աթոռը կը գրաւէ տեղ մը, որուն կրօնական տարածքը հոգիներու վրայ, վեր կը մնայ չափերէ և բաղդատութիւններէ: Ահա զաղտնիքը անտարակոյս այն սրտազին վերաբերմունքին, զոր շուրջ չորս տարի է արտասահմանի բովանդակ հայութիւնը ցոյց տուաւ անվերապահօրէն Երուսաղէմի Հայոց վանքին և Ժողովուրդին նկատմամբ և կը շարունակէ ցոյց տալ: Հայ Ժողովուրդը ամէն տեղ աներկմիտ բացաւ իր սիրտն ու քսակը, կատարելու համար իր կրօնական ու ազգային պարտականութիւնը բախտէն զարնուած իր արեւակիցներուն հանդէպ: Չմնացինք մերկ և նօթի, մեր ցաւին հետ անմխիթար, վասնզի սփիւռքի հայութիւնը ամենուրեք, առաւել կամ նուազ չափերով, կատարեց իր Հայու մեծ պարտականութիւնը:

Այս տեսակէտէն առաջին գիծի կուգան, ինչպէս յիշեցինք, Ամերիկայի մեր հարազատները: Ս. Աթոռոյ Կեր. Նուիրակը սրտազին տալուութիւններ ունի Ամերիկայի մեր թեմերէն և այն ազնուական անձնաւորութիւններէն, որոնց դիմած և որոնցմէ ընդունած է յանուն Ս. Աթոռոյ կարելի օժանդակութիւնը: Շնորհիւ Կերապատիւ Նուիրակի ջանքերուն և Ամերիկայի մեր հարազատներուն, կարելի եղած է շուրջ 75 հազար տուար հանգանակել, 50 հազար Արեւելեան թեմէն, և 25 հազար Գալիֆօրնիոյ հայութենէն: Բոլորն ալ անխտիր, Հայու վայել զգացումներով, բերած են իրենց մասնակցութիւնը: Բացի մեր Ժողովուրդի այն զանգուածէն, որ յաճախ հայ զգացումներէն և իրաւունքներէն ուժգնօրէն կը սիրէ խօսիլ, և որ սակայն մեր դժբախտութեան սկիզբէն մինչև այսօր, կազմակերպուած անտարբերութեամբ մը, խուսափեցաւ միշտ իր մասնակցութիւնը բերելէն, յաճախ խոչընդոտներ և դժուարութիւններ խկ յարուցանելով: Եթէ կարգ մը վայրերու մէջ այս վերջինները բերել փորձեցին իրենց խօսքի և նիւթականի աննշան մասնակցութիւնը, ասիկա պարզապէս երեւոյթները փրկելու կերպ մըն էր միայն: Պիտի չուզէինք հոս մասնաւորել այս շատ տրտում պարզան, եթէ ինքզինքնին այսկերպ բացառուները իրենց պահանջներուն մէջ չըլլային անգիշող ու յոխորտ: Մեր ցաւը չի զար նիւթական փրշորանքներու իրենց անմասնակցութենէն, այլ այն ողիէն ու կեցուածքէն, զորս այդպիսիները ցոյց տալ փորձեցին համազգային տագնապի մը նկարագիրը ունեցող մեր այս աղէտին մէջ: Չենք խիթար ու չենք միտար իրենց այս անտարբերութեանը համար, սակայն պիտի սիրէինք որ անոնք չմնային հեռու մեզմէ, իրենց զգացումներովն ու զործովը մանաւանդ:

Եւ սակայն նոյն այդ զանգուածը իր ջերմ ուշադրութեան առարկան պիտի ընէր Վենետիկի վանահօր կողմէն ձեռնարկուած հանգանակութեան զործը, լիարուսն մասնակցութեամբ:

Մարդս իրապէս մարդ է, երբ իր մէջ կը ծնի դուրսը, բարին ու բարեգործութեան զգացումը: Երբ կը թերանան մարդիկ իրենց այս զգացումին մէջ, հանդէպ իրենց եղբայրներուն և մանաւանդ արեւակիցներուն, իրենց բոլոր զգացումներն ու սկզբունքները կը նմանին ձմեռնային արեւին որ կրնայ լուսաւորել, բայց չի տաքցներ:

Պաշտպան հանդիսանալ իր նմանին և արեւակցին, երբ ան պէտք ունի մեր արդար աշակցութեանը, երբ ան տրտմութեան և անգործութեան մռայլը ունի իր աչքերուն դէմ, անփոխարինելի պարտականութիւններ և սփոփանքներ

են, որոնք կեանքի մութ ժամերուն՝ ոյժի աղբիւրներ կը հայթայթեն մեզի, համբերութեամբ կարենալ տանելու կեանքէն մեր բաժին ցաւը:

Զոհողութեան, տալու այս ոգին՝ միշտ արթուն և կենդանի եղած է մեր դարաւոր ազգային կեանքին մէջ: Թերթեցէք մեր բոլոր եկեղեցիներու, դպրոցներու և ազգային հաստատութիւններու յիշատակարանները և պիտի համոզուիք մեր դարաւոր կեանքը արժող այս իրողութեան: Այն վայրկեանին որ ժողովուրդ մը կը դադրի զոհելէ ինքզինքին և իրեններուն, կը դադրի կեանքէ:

Ազանդաւորութեան մը ոգին ցուցադրող այս զանգուածէն դուրս, ամերիկեան թեմերու հայութիւնը ամենուրեք անխափր ընդառաջած է Ս. Աթոռոյ հոգեւանդն Նուիրակի խնդրանքին, և երկրորդ անգամ ըլլալով, սրտազին հանդերձած է անհրաժեշտ հնչիւն բարիքը ի պէտս մեր կարօտութեան:

Հանգանակութեան գործը հովանաւորուած է Առաջնորդարանի Վարչութեան կողմէն, իսկ միւս բոլոր կեդրոններուն մէջ իրենց ամէն գնահատանքէ վեր փոյթեաւորն մասնակցութիւնը բերած են եկեղեցական վարչութիւններն ու հովիւները: Այս առիթով եղած են նաև որոշ նպատակներու համար մասնակի նուիրատուութիւններ և կտակներ, որոնց պիտի անդրադառնանք առանձինն:

Յանուն Սուրբ Աթոռոյ ուխտանուէր և զինուորեալ Միաբանութեան և պաղեստինաբնակ մեր կարօտ ժողովուրդին, կը յայտնենք մեր սրտազին շնորհակալին ու երախտագլխութիւնը, նախ ամերիկահայութեան արժանաւոր առաջնորդ և մեր սիրելի Միաբանակից եղբոր Գերապատիւ Տ. Տիրան Եպս. Ներսիսեանին, թեմակալ հովիւներուն, եկեղեցական Վարչութիւններուն և առհասարակ բովանդակ ամերիկահայութեան մերազն հարազատաց: Երախտագլխութիւն և օրհնութիւն, որդեկորոյս մայրերէն, զերեզմանամերձ ծերերէն, ստնդեաց մանուկներէն և առհասարակ մերկ, նօթի և թօշնելու մօտ եղող հայորդիներէն: Տէրը թող վարձահատոյց ըլլայ բոլորին՝ իրենց տուած մէկի փոխարէն հազարապատիկ վերագարձներով անոնց:

Սրբել կաթիլ մը արցունք, տալ յոյսին պատառը անկէ ինկածին, հաստատել վստահութիւնը բոլոր ստորանկեալներու հոգիին մէջ, թանկագին և հոգեկան հաճոյք պատճառող իրողութիւններ են, արդասիք յաճախ հազիւ զգալի զոհողութիւններու, նիւթական մարզին վրայ:

Երախտիք և օրհնութիւն, անգամ մը ևս, ամերիկահայ մեր հարազատներուն, որոնք գիտեն միշտ հանդերձել բարիքը ի խնդիր տառապողներուն, և որոնք այս առիթով, մեզի հետ միասին, մշտամրմունջ կ'օրհնեն իրենց բարերարները, կրկնելով աւետարանի երբեք չհինցող պատգամը. — թէ դաւաթ մը պաղ ջուրն անգամ անվարձ չի մնար այս աշխարհի մէջ: Թող օրհնուին յաւէտ այն ձեռքերը, մանաւանդ սիրտերը, որոնք ազնուամիտօրէն զիտցան բաժին առնել ալոց ցաւէն, և միաթարութեան աղբիւրը ըլլալ իրենց եղբայր մարդերուն: Վասնզի չկայ աւելի անուշ պահ կեանքի այս մեր ապրումներուն մէջ, քան այն՝ յորում մեզի առիթը կը տրուի ուրիշի մը արցունքը սրբել: Որքան ճիշդ է այն խօսքը թէ ողորմութեան կարօտ եղողները իրաւ են այնքան՝ որքան զայն ընել կրցողները:

«Երանի ողորմածաց զի նոքա զողորմութիւն գտցեն»:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՕԾՈՒՄ

Տանար լեցնող բազմությունը կը ծփալալի ալիք ալիք, համաձայն արարողութեան ընթացող զննարկին: Բոլոր դեմքերու վրայ կը շարժի յուզումին հետ յամբնաբաց ծանր ու մտայնող բան մը:

Հինգ ընծայեալներու ծնկաչոփ կը կենանք Սրբազան Հայրապետին առջեւ. մեր երկու կողմերը սրատար շուրջանակի կը կենայ եկեղեցականներու դասը, լսելու համար մեր հաւատքին եւ դաւանութեան խոստովանութիւնը, համաձայն Հայրապետի հարցումներուն:

Խորհրդաւոր է պահը, մանաւանդ ընծայեալներու համար. մեր երեւակայութեան առջեւեն կ'անցնին հետզհետէ, իբրեւ խորհրդաւոր շարժապատկերի մը մէջեն, քիստոնեական մատուցած սրբութիւնը կերտող մեծ անձնաւորութիւններու դեմքեր, մին միւսէն աւելի լուսափայլ ու շեղ: «Յաւիտեանական յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի», կ'երգեն դպիրները սրայոյց ու փայտաւոր, իբրեւ երախտագիտութեան տուրք եւ վկայութիւն անոնց՝ որոնք գերագոյն վկաները եղան եւ կը շարունակեն մնալ ինչպէս քիստոնեական տիեզերական հաւատքին, այնպէս ալ մեր եկեղեցւոյ:

Այսպէս կը վերջանար արարողութեան նախապատրաստական մասը: Յետոյ նորէն կը կազմուէր քափօր, առաջնորդելու համար ձեռնադրուողները դէպի աւագ սեղան, ժողովուրդի բազմութեան մէջեն հոսող ոսկի գետնի մը նման:

Նորին Ս. Օծութիւնը բազմած է սեղանին աջակողմ դրուած արտաքին վրայ, շարժապատկերաւոր առնչութեամբ եպիսկոպոսներէն եւ սարկաւազներէն: Իրեն կ'ուղղուին ընծայողներն ու ընծայեալները: Հակիրճ բայց սպաւորող արարողութենէ մը յետոյ, հինգ ընծայեալներու բնիկ վրայէն կը դառնանք դէպի ժողովուրդը, ծնրադիր եւ ձեռամբարձ: Արարողութեան ամենէն խորհրդաւոր պահն է: Եկեղեցականաց դասը երիցս կ'երգէ «աստուածային եւ երկնաւոր շնորհ... կոչէ... ի փառանայութենէ յեպիսկոպոսութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ ի սպասաւորութիւն», եւ դարձեալ դասը վարեն՝ յանուն ժողովուրդին, երիցս

ձայնակցելով կը պատասխանէ «արժանի են»: Յուզումը կը լեցնէ տանար, վառուող ջահերուն ներքեւ եւ դէպի սեղանը կարկառուող իրաւունքներուն մէջ կը պսակւան արցունքներ, ծաղկող պարտեզի մը վերածելով եկեղեցին լեցնող հոգեւորաց հաւատարմութեան բազմութիւնը: Յուզումն ենք նոյնպէս մենք, նշուածներէն ներքեւ նրաւորական վայրկեանին եւ յանձնառութեան ներգործող ազդեցութեանը:

Դարերն ի վեր, մեր եկեղեցւոյ նամբով, կը մտնէին օրերս: Դեղեցիկ է արտայայտութիւնը, սակայն զայն իրականացնելու կերպը յանախ աշխարհ մը դժուարութիւններու բախող: Անոնք որ կը զգան ներքին մարդուն նորոգութեան այս երկունքը, կը բանուին տաղանթներ մը որ նշուած է ու խոր եւ որուն հետ կարելի չէ հաշտուիլ առանց աստուածային շնորհին: Որքան նշուած է մատուցած քէ ով որ մեծ գործի մը կը լծուի, Աստուծոյ կոչումն ալ է զգալ ինքզինքը եւ անոր հովանիին ապաւինած ստանձնէ պատրաստութիւնն ու ծառայութիւնը իր եկեղեցիին ու ժողովուրդին:

Վերջացած է երգը, կը դառնանք դէպի սեղան: Աղօթք, ձեռնադրութիւն, յետոյ կը շարունակուի Ս. Պատարագը, կը կարդացուի գիրք եւ աւետարան, կը կատարուի ընծայից վերաբերումը: Տակաւ կը խաղաղի լարումն հոգեմեծակը եկեղեցին լեցնող բազմութեան: Դպիրները կ'երգեն մեղանուէ ու զգացում: Ս. Հայրապետին ձայնը անհուն բարձունքէ մը իջնող պատգամի մը պէս կը հնչէ խորհրդաւոր անակնկալի մը սպասումով կարծես տոգորուող հոգիներուն վրայ:

ՇՆՈՐՀԱՐԱՇԵՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՕԾՈՒՄ

«Ողջոյն»էն առաջ կը վերսկսի ձեռնադրութեան արարողութեան խորհուրդը. ընծայեալներու ծնրադիր կը բոլորուինք դարձեալ ձեռնադրող Հայրապետին առջեւ, որ յուզումէն կարկառող ձայնով կը կարգայ շնորհաբաշխութեան մեծ աղօթքը, որով Ս. Հոգւոյն կենդանորէն շնորհը կը հայցուի նոր ընծայից վրայ: Կը փառուի վարդապետը

եւ ձեռնադրուողներս զգեսաւորուած եւ պիսկոպոսական հանդերձանով, կը շարունակէն սեղանին առջեւ: Ժամն է օծումին, իբր նշանակ Ս. Հոգւով դրօժմունելուն: Դպիրները կ'երգեն «Կենդանաբար Ասուած» շարականը, սեղան կը բերուի Ս. Միւռնի աղանին: Հայրապետը ընդունելով զայն, կ'երգէ «Առաքելոյ աղանոյ», Հոգւոյն Սրբոյ իշման շարականը, հեղիով սուրբ իւղը ոսկեայ ընդունարանի մը մէջ: «Ամեն ալելուեա» կը ձայնեն դպիրները, Ս. Հայրապետը կ'ամփոփուի ու կը վերանայ կարծես: Շունչ ու ականջ դարձած է ամեն ոք. արարողութիւնը իր ամենէն յուզիչ բարձրակէսին կը մօտենայ, քառ լուսեան եւ անշարժութեան մէջէն կը հնչէ յուզումէն քրքրացող ձայնը ձեռնադրող Հայրապետին, որ կարգով կ'օժէ եպիսկոպոսոսներուն նակասն ու աջ ձեռքին բոյր մասը: Ապա իւրաքանչիւրիս կը յանձնէ, սրչուքեան ուրոյն օրհնութիւններով, գաւազան, մասանին եւ աւետարանը, մինչ դպիրները վարեն կ'երգէին «Որ ի վերայ բխեալ գաւազանի» շարականը: Այսպէս, եպիսկոպոսական քաղով եւ եմփոռոնով զարդարուած, իշխանութեան մասանին ու գաւազանը զգեցած, նորապսակ հինգ եպիսկոպոսներս սեղանին վրայ շարուած կը կենան: Վերջացած է ձեռնադրութեան խորհուրդը, սարկաւազը կը ձայնէ «Ողջոյն տու միմեանց»ը. Սրբազան Հայրապետը նախ կը համբուրէ իր ձեռնասուններուն օծեալ նակասները, իրեն կը հետեւին բոլոր հոգեւորականները, որոնք իրենց կարգին ժողովուրդին կը փոխանցեն ձեռնադրուած եպիսկոպոսներուն ողջոյնին անդրանիկ օրհնէներ: Պատարագի վերջաւորութեան կը հաղորդուենք, յետոյ կը շարունակենք բեմին առջեւ, ընդունելու համար հաւատացեալ ժողովուրդին աջամբոյրը:

Աւելի քան արտառուչ էր այն կարօտագին վերաբերմունքը զոր Ս. Էջմիածնայ Մայր Տաճարը լեցնող հաւատացեալ ժողովուրդը ցոյց տուաւ այդ օրը, աշահամբոյրի միջոցին: Կատարօրէն, պիտի քսէր մեր մեծ բանասերդը, անոնք կը մօտենային մեզի համբուրելու համար մեր աչք, ու բոլորի նայուածքին մէջ կը քարմանար քառմած ծաղիկը իրենց հաւասքին, երբ կը նայէին մեզի, երբ կը կախէին իրենց նայուածքն ու հոգին մեր հասակներէն:

Հինէն ի վեր բոլոր ժողովուրդներն ու կրօնները երգի ու խորհուրդի նամբայէն քաղած են Աստուծոյ: Հայ պատարագն ու ձեռնադրութեան խորհուրդը այդ օր անգամ մը եւս իրարու կը կապէին բոլոր հակամարտ գգացումները: Հայ ժողովուրդի դարաւոր գիտելիքները դիմաւորող եւ իր լուծումին տանող մեր պապերու ձայնին, հոգիին ու խորհուրդին այս ծաւալումը, մեզի կը բանայ մեր հաւատարմութեան գերագոյն ըսկրգութեան: Հայ Պատարագը հայ հոգին տխրեցնող սրտին կապող խորհրդաւոր ժապաւեկն է, որուն գործաւորներն եղան մեր պապերը եւ որուն ոյժը դարեւով չէ պակսած մեր հոգիներէն, հակառակ դժբախտութեան բոլոր ձմեռներուն: Մեր հոգիի եւ խղիմիսանքի մուր բարայրներէն հոսող այդ կանչին մէջ ամեն հայ կը գլայ մաս մը իր հոգիին ու կը բաժնէ հայ դարերն ու երկիրներ, նման ախորհելիքն որ կը սարսռայ երբ կը լսէ իր հեռաւոր հայրենիքին մէկ երգը:

Ոչ մէկ ժողովուրդի մէջ պատարագը այն աստիճան յուզիչ է, որքան մօտապէս պատարագուող ցեղի մը խորաններուն վրայ: Եւ ոչ մէկ ժողովուրդ այնքան արագին խանդաղատանով կը նայի իր ժողովուրդի եւ եկեղեցւոյ նուիրեալներուն քան հայր: Վասնորով ամեն հասակ որ կը խորհակէ ինքզինքը իր ժողովուրդի ծառայութեան ու փրկութեան նամբուն վրայ, հերոս մը եւ սուրբ մըն է միանգամայն:

Ահա քէ ինչո՞ւ համար, Էջմիածնայ Տաճարի նուիրական կամարներուն ներքեւ, իր հարաշատ անցեալին հետ անգամ մը եւս կապուած ըլլալու զգացումը, հայ պատարագին ու խորհուրդին միջոցաւ, սրբազան ու հին գինով մը պիտի խանդավառէր հայ հաւատացեալներու այդ բազմութիւնը, որոնք եկած էին հաղորդուելու մեր պատարագին ու կեանքի դարաւոր խորհուրդին:

Հակառակ մեր հոգեկան ու մանաւանդ մարմնաւոր յոյժութեան, սիրով ու հանդիմով կը դիմաւորէինք ժամեր տեւող աշահամբոյրի այս արարմունքը: Ներքին, անբացատրելի զլացում մը իրարու կը զօդէր կարծես եկեղեցւոյ կանչէն առաջնորդուող հօտն ու հովիւները: Այդ կանչը ձայնն է մեր անցեալին, քնարական զեղումն է հայ հոգիին, պոստ պոստ քաղուած իսկութիւնը մեր դարաւոր վիճակն ու երազին, մեր գրականութեան ու

արուեստին: Այդ ձայնին րելով, իբարու եկած, իբարու կապուած կը մնայինք մեր հոգիներուն տունտուն արքային եղող էջմիածնի կարողիկէին կամարներուն ներքեւ:

Ժամը չորսն էր արդէն, եւ սակաւին կը շարունակուէր աշահամբոյրի տարօրէն սրագրաւ արարողութիւնը: Զարմանալի ազգ, սփռելի ժողովուրդ կը մրմնջէն շրթներս ակամայ: Մեր բովանդակ պատմութեան խորհուրդին պատկերն է որ կը բեմադրուի նորէն, Հայ ժողովուրդի եւ իր եկեղեցիի այս հաղորդութեանը ընդմէջէն: Դարերն ու հանգամանքներ չեն կրնար այնքան դիւրին կերպով աղօտել ու չփայտել ժողովուրդներու հոգիին մէջ իր ամենէն զօրաւոր բնազդն ու հրաշքը, դարեւով ջրդեղուած քրիստոնէական զգացումին եւ մտածումին արեւնովը:

Առանց հոգեկան այդ կառոյցին, կը մտածեմ, հայը գոյգէ կարենայ շարունակել իր գոյութիւնը, սակայն շատ բան կորսնցուցած պիտի ըլլայ իր էութենէն, իր ինքնութենէն: Շատ բան իր ապրումներէն, իր հաստատուած սոկուն հաստատուած ու կամեցողութիւններէն, մէկ կողմէն հակասազգայական կործանումներու դէմ, որոնք կը շարունակեն դեռ իր բաժինը ըլլալ, միւս կողմէն իր տեղական յարաբերակներէն, որոնք իր գոյութիւնն են երաշխաւորած պատմութեան դարերն ի վեր:

Վերջացած է աշահամբոյրի արարողութիւնը, սակայն ժողովուրդի ստուար մասը դեռ կը յամենայ ճանաչեն ներս ու զխաւոր մասերուն առջեւ, ուղղած իրենց հոգին ու նայումները մեզի: Այդ անհունօրէն խօսուն աչքերուն ի տես, որոնց մէջ մեր դարերու խորհուրդը կը հայեցիւնայ, հոգիիս մէջ րել կը նետէ մեծ քերթոյն խօսքը, «ես ննջեմ, այլ սիրս իմ արքուն կայ»:

Եկեղեցւոյ շրջապատին մէկ հեռաւոր անկիւնէն կը լսուի աշուղական հինաւուրց տաղը, «էջմիածնի ոսկի սիւնը...»: Քաղցր ալիք մը կը խռովէ հոգիս, ու կը զգամ քի ինքզինքիս հետ չեմ նորէն, անցեալը այնքան ուժգնօրէն կը բացուի իմ մէջ, որ իզուր կը փորձեմ երեւակայութենէս վանելու այն կարճատեւ ու ոսկի մեղքը, որուն սրբազան շուքային կը տեսնուի ինձի տեսնել բաներ՝ որոնք աւելի քան սիրելի էին...: Ու ինձի կը քուի քի աշխարհ մը կը քալէ ինձի հետ այդ մեղքին մէջէն՝ առանց մարմինի: (Շար.՝ 2)

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց, կ'ըսէ մէկը, որ այլեւս չի կրնար զսպել իր անհամբերութիւնը Աստուծոյ մասին այդպիսի ուրախ գաղափարի մը հետ, «ըսել կ'ուզէք թէ մարդկօրէն լաւագոյնին սահմաններուն մէջ մեկնելով զԱստուծոյ կրնաք երեւակայել, հասկնալ բացարձակ Աստուծոյ թիւնը, ամենակարող, ամենուրեք, ամենագէտ Աստուծոյ, իմաստասիրական պատճառը աշխարհի, էականական էութիւնը տիեզերքի»: Որուն կը պատասխանէ քրիստոնէան նոյնչափ անհամբեր. «կը կարծէք թէ ես գիշերը արեւ կ'որսամ թիթեռնիկի թակարդով, որ աշխատիմ բանտարկել Ամենաբարձրաւոր մարդկային խորհրդանշի մը մէջ: Ես ո՞վ եմ որ խօսիմ բացարձակ Աստուծոյ էութեան մասին կամ աշխատիմ ըմբռնել Անհունը հունաւոր մտքով: Իմ հաւատքս սա է միայն որ բովանդակ յաւիտեականութեան ընթացքին, Աստուծոյ մասին բոլոր յատկութիւններով միասին, իր զիտացած լաւագոյնով սկսող մարդ մը երբեք կանգ պիտի չառնէ, բոլորովին դառնայ, եւ դառնայ և դարձեալ սկսի դէպի Աստուծոյ, ճամբու մը վրայ որ այդ լաւագոյնին նուազ լաւագոյն է: Անիկա երբեք պիտի չընտրէ ճանապարհ մը որ անձնականէն աւելի ցած ըլլայ, կամ որ ժխտէ սրբութիւնն ու սէրը: Ըմբռնեմ ո՞րչափ հեռաւորութիւն կ'առաջնորդէ իմ անկարկէս անդին, չեմ կրնար զուշակել, բայց ասիկա միւսնոյն ճամբան է և ոչ ուրիշ ճամբայ»: Սըր Օլիվըր Լօճ տուած է Աստուծոյ գաղափարին մօտենալու մասին քրիստոնէին մէթոտին մէկ կատարեալ համառօտութիւնը. «Պիտի չհաւատամ թէ մարդուն տրուած է ունենալ աւելի ազնիւ կամ աւելի բարձր խորհուրդներ քան իրերու իրական ճշմարտութիւնը»:

Երբ, հետեաբար, քրիստոնէին երեսին կը նետուի հին կշտամբանքը, «առիւծները եթէ կարենային նկարագրել զԱստուծոյ, պիտի պատկերացնէին դայն առիւծի մը պէտք», պատասխանը իսկոյն պատրաստ է:

Լաւ, առիւծներուն համար: Որովհետեւ եթէ անոնք օժտուած ըլլային բաւական զօրաւոր հաւատքով մը իրենց ունեցած լաւագոյնը առնելու չափ արժանաւոր եւ բարձր բան մը ընելու և Աստուծոյ մասին խնամով մտածելու պէս անոնք իրենց կեանքի իմաստասիրութեան մէջ նոյնչափ շատ քրիստոնեայի զիրքին մէջ պիտի ըլլային: Անշուշտ աւելի ազնիւ և աւելի ճիշտ պիտի ըլլար առիւծ մը որ կը մեկնէ զԱստուած իր երեակայելի կրցածին չափ լաւագոյն առիւծի սահմաններուն մէջ քան ըլլալ մարդ մը որ կը մեկնէ զԱստուած տիղմի սահմաններուն մէջ:

Բայց եթէ Աստուած բարի է ասոր նման ուէ՛ ձեռով, ուրեմն մահը չվերջացներ ամէն բան: Ոչ միայն ընդհանրապէս բոլորովին անհաշտ է անբանաւոր աշխարհ մը արդար և բարեբար Աստուծոյ մը հետ, այլ մասնաւորաբար, բարի կամքի տէր Աստուած մը պէտք է հոգայ իր ստեղծագործութեան համար: Ուրեմն, ամբողջ տիեզերքի մէջ ի՞նչ կրնայ ըլլալ աստուածային խնամքին առարկան: Աստուած պարտաւոր է իր արեւուն և աստղերուն մասին: Զանոնք իր մատին շուրջ կը դարձնէ՞ տղու մը պէս որ հպարտ է անոնց պլպլացող թաւալուռներով, մինչև որ զանոնք կարգափոխելով և բնաւ հոգ չընելով որ կարգափոխութիւնը պատահականօրէն կը ջնջէ երկրի վրայ էակներու անցաւոր ցեղը, զանոնք տարբեր եղանակով կը դարձնէ: Աստուծոյ մասին այդպիսի ըմբռնում մը անկարելի է: Եթէ Աստուած գոյութիւն ունի ուէ՛ ձեռով, պէտք է խնամք տանի իր ստեղծագործութեան պսակին, անհատականութեան: Զարլըս Տարվին մեզի կ'ըսէ թէ երբեմն երբեմն կ'ունենար բարեկամ Աստուծոյ մը ջերմ զգացումը, բայց թէ ուրիշ ատեններ այդ զգացումը կը ցնդէր: Սակայն և այնպէս նոյնիսկ այդչափ խուսափուկ հաւատքով մը թէ ան խնամք կը տանէր իր արարածներուն համար, գրեց, «Աններելի խորհուրդ մըն է թէ մարդ և բոլոր միւս զգայաւոր էակները դատապարտուած են կատարեալ ոչնչացման, այդչափ երկար շարունակուող դանդաղ յառաջդիմութենէն վերջ»: Մէկու մը որ խորապէս համոզուած է թէ Տարվինի պատահական և առօրեայ զգացումը բարեկամ

Աստուծոյ մը մասին կրնայ ըլլալ մարդու մը բանաւոր և հաստատ հաւատքը, աշխարհի մասին այդպիսի ըմբռնում մը ոչ միայն աններելի է, անկարելի է: Սոսիւ հայրութեանը վրայ Աստուծոյ մը որ կը ծնի զաւակներ, միայն ոչնչացնելու համար զանոնք, անհեթեթ է: Աստուծոյ բարութիւնը պարզապէս խնդրոյ առարկայ կ'ըլլայ երբ մարդ կը վիճաբանի անմահութեան վրայ, որովհետեւ եթէ մահը կը վերջացնէ ամէն ինչ, Արարիչը կը շինէ մարդիկ ծովեզերքը շինուած աւաղէ տուններու նման, մանանեխի չափ հոգ չընելով թէ չարաղէտ ալիքները զանոնք բոլորը պիտի փճացնեն բացարձակապէս: Եթէ մահը վերջ կուտայ ամէն բանի, մարդկութեան պայքարն ու տենչանքը անոր համար չունին աւելի նշանակութիւն քան ան մշուշը որ առաւօտուն կը հանգչի Ալպեան լեռներուն վրայ խի գիշերը կը ցնդի: Եթէ մահը վերջ կը գնէ ամէն բանի, չկայ Աստուած որուն բարութեան մասին, մարդուն երեակայելի ուէ՛ խնամով, կարենայ քարոզուիլ:

Թէ անմահութեան շուրջ հաւատքը որչափ անքակտելիօրէն հիւսուած է խնամատար Աստուածութեան մը շուրջ գոյութիւն ունեցող հաւատքին հետ, պարզ է, երբ մարդ նկատողութեան կ'առնէ յարգելի առարկութիւնը հաւատքի մը դէմ թէ Աստուած բարի է, որ միշտ դժուարացուցած է Քրիստոնեայ լաւատեսութեան ընդունելութիւնը: Մարդկային կեանքի ներկայ չարիքները, անոր թշուառութիւնները, հիւանդութիւններն ու մեղքերը, լիզպօնի երկրաշարժը որ պատճառ եղաւ որ Կէօթէ իր վեց տարեկան հասակին մէջ անգամ կասկածի տիեզերքի արդարութեան վրայ, ու Սան-Ֆրանչիսկոյի հրդեհը, որ աւելի անաստուածներ շինեց քան քարոզիչներ, պիտի փոխուն բազում տարիներու մէջ — ասոնք են Աստուծոյ պատուին և բարեբարութեան դէմ տիպար և հսկայ փաստերը: Այս առարկութեան դէմ միայն մէկ պատասխան կարելի եղած է միշտ: Անոնք որոնք հակառակ մեր ներկայ կեանքին անարդարութեանը և չարիքին տախալին կը հաւատան թէ աւելի պատճառ չկայ մարդկային գոյութիւնը մեկնելու չար կերպով անոր տառապանքներուն սահմաններուն

մէջ քան մեկնել զայն նպատաւոր կերպով անոր հոգեւոր աճման ապշեցուցիչ պատմութեան սահմաններուն մէջ, և թէ երբ անկարելի է մարդուն մէջ բարութիւն ճանչնալ եթէ աշխարհի սրտին մէջ բարութիւն չկայ, բացարձակապէս կարելի է որ զնացքի մը զիպուածական չարիքները, առաջնորդելով զէպի արժանաւոր վախճան մը, կարենան բացատրուիլ երբ զնացքը (բրօսէս) կատարեալ ըլլայ: Աստուած բարի և խօսքը իր բովանդակ ուժը պահելու համար միշտ կախում ունեցած է ապագայի վճռին զիմելէ: Ինչպէս կ'ատրտւի զբայ մարտահրաւէրի լամբակ մը, և ըսելով, «ժամանակին կը զիմեմ»:

Եթէ, հետեալքար, ամէն արժանաւոր վախճան մարդկային կեանքի կը հերքուի, եթէ մարդիկ, տեսնելով իրենց ներկայ անբացատրելի տառապանքները, համոզուած են թէ յառաջ եկած ապագան երբեք չպիտի ցուցնէ պատճառը այն զնացքին որ հոս եղած խորհրդաւոր և դժնդակ, ինչպէս անօթ մը կրնար յետահայեաց ակնարկով հասկնալ բրուտին մատնեալ վայելուչ և կորովի հարուածները և հնոցին ճնշող տաքութիւնը, այն ատեն կը վերնայ այն հիմը որուն վրայ մարդ կրնայ զնել իր հաւատքը բարեկամ տիեզերքի մը մէջ:

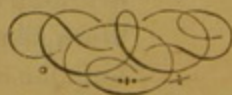
Որոշ է որ տիեզերքը բարեկամական չէ, եթէ այդչափ նեղութեամբ կանգնած է մարդուն բարոյական կեանքը, զայն խաւաքարտէ շինուած տունի մը նման փլցնելու համար միայն:

Հետեալքար երբ մարդ մը կրնայ հաւատալ անմահութեան առանց հաւատալու Աստուծոյ բարութեանը, ան չի կրնար բանաւորապէս հաւատալ Աստուծոյ բարութեանը առանց հաւատալու անմահութեան: Արդարեւ, պուտտայական կիրքը խուսափելու համար շարունակուող գոյութենէ մը, տպաւորիչ վկայութիւն կուտայ թէ առանց բարեբար Աստուածութեան մը, յաւիտենական կեանքը, հաւատալի ըլլալով հանգերձ, զրականօրէն անբաղձալի է: «Ազնիւ, ութպատիկ ճամբան» Պուտտայի, որով մարդ պիտի հասնի նիրվանային (Պուտտայական երանութիւն, այսինքն չի-

ջում անհատականութեան և ծծում Գեւազոյն Ոգիին մէջ, Բառարան Յոմորս)։ և զառնայ յիրեւ բոց մը որ մարած է», քարոզուած է մարդոց առաքելական խաւաքար զտնել, ուէ ձեռով, միայն Քրիստոնէութեան մէջ, ոչ թէ որովհետեւ Պուտտայականները չեն հաւատար անմահութեան, այլ որովհետեւ կը հաւատան անոր, և որովհետեւ, ըմբռնելով Աստուած ոչ թէ իրեւ բարեբար, այլ իրեւ անզրտակից, անբարոյական էակ, զուրկ նկարագրի է նպատակէ, անմահութիւնը անոնց այնչափ անբաղձալի է որ անկէ խուսափելը անոնց զերազոյն փառասիրութիւնն է: Շարունակական գոյութեան անիւր անոնց սարսափն է: Անոնք իրեւ աւետարան մը կը հոչակեն թէ հոս կիրքէ զուրկ գերեզմանի մը վերածուիլը — որուն մէջ բոլոր փափաքները կը մեռնին — ճամբան է անզրտակից էակին մէջ վերընկմելու որ մեծ փրկութիւնն է ցեղին, խանդաղին փափաքուած խուսափումը ապրելու անհրաժեշտութեանէն: «Ուրեմն, կ'ըսէ Պուտտա, թող մարդ բան մը չսիրէ: Սիրեցեալին կորուստը չարիք է: Անոնք որ ոչինչ կը սիրեն և ոչ ոք կ'ատեն շղթաներ չունին»: Շարունակական կեանքը տիեզերքի մը մէջ որ բարեկամական չէ, պատուհաս մըն է սարսափելի: Երբ, սակայն, մարդ զրականօրէն կը հաւատայ բարի կամքի և նըպատակի տէր Աստուծոյ մը, անոր համար յաւիտենական կեանքը միայն անխուսափելի չէ. բաղձալի է: Անմահութեան հանգէպ Պուտտայի զիրքին և նոր կտակարանի զիրքին միջև տարբերութիւնը այն չէ որ մին կը հաւատայ յետ մահու գոյութեան, մինչ միւսը վստահ չէ կամ չի հաւատար, երկուքն ալ հաւաստաբաղէս զրականօրէն համոզուած են հոգիին շարունակութեանը:

(Շարունակելի)

X

ԹԷ ՄՈՌԱՅԱՅՑ ԶՔԵԶ ...

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 Երկիր իմ անուշ,
 Երգի մը պէս հին շուրթերու քառած .
 Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 Երազ ոսկեման,
 Անոժիս լուած կոյսի մը նման :

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 Կառօս արնահամ, բայց ողկոյզ կախարդ,
 Ծաղիկներդ ամէն կաթիլ են ինկած
 Երակներէն մեր :
 Երկիրն իմ որուն մեռելներն անգամ
 Գեռ չեն խաղաղած ,
 Կեանքի լոյսն իրենց միտս անիծելէն :

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 Կրակէ մանեակ,
 Սիրտերն օղակող բիւր սերունդներու :
 Լեռներդ մէկ մէկ բողոք սրբազան,
 Նետուած դէպի վեր,
 Եւ անոնց զլխուն՝
 Արցունքն է սառած մեր աստուածներուն :

Երկիրն այն որուն մեռելներն անբախտ,
 Խորն ընդերքներուն անդասաններու ,
 Նետեցին սերմերն հացին ու կեանքին,
 Յօղելով զանոնք ,
 Քիրտերով արդար, ուղիներով արեան :

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 Երկիր իմ պայծառ,
 Ուր մայրեր չմնաղ,
 Օրօրոցներուն վերէն կամարուած ,
 Լոկ մահուան համար
 Մեծցուցին երազն իրենց ցոլաթուրմ :

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
 ձեզիւած մագաղաք,
 Սլաֆներուն սակ պատմութեան դաժան:
 Լին արիւններու, ամպերու հրդեհ,
 Անդունդի եզրին դեռ մինչեւ երէկ,
 Անպուլ գողացող զերթ քոչունի բոյն:

☆ * ☆

Դիւրին է մոռնալ,
 Գուցէ աշխարհն այն,
 Ուր պարտաւորոս, կ'անին կը մեծման
 Բարիքներ հազար.
 Ուր մարդն անաշխատ կրնայ հանապազ
 Մեղրել հացն իրեն:
 Ուր երակներէն Երջող արեան հեռ,
 Խորն անօրներուն կը փայլակէ յար
 Գինին ոսկեփայլ.
 Ուր օրերն երգով պարով կը զրնգան,
 Ոլբելով սիրոյ բազմաթիւ նարոս:

Դիւրին է մոռնալ,
 Երկիրն երջանիկ ու խաղաղաշատ,
 Որ լուսնակին դէմ հիւսեց երազն իր
 Եւ ապրեցուց զայն շուրթին ջուրերու,
 Դաշտերուն մարմանդ:

Դժուար է սակայն
 Մոռնալ երկիրն այն,
 Որուն հեռ քաղցր եւ բաժնել չարաչար,
 Եւ պաշտպանելու համար զինք յանախ,
 ձանկերէն օտար,
 Վէրքեր եւ առեր իր վերքի փոխան,
 Եւ ապուներուն մէջն իր սրբազան
 Սէրերդ եւ քաղեր դուն շարան շարան:

Դժուար վերջապէս
 Մոռնալ երկիրն այն,
 Երազը որուն, կարմիր նունուճար,

Ու նրազ կախարդ,
Հազար մահերու դէմն արժալոյսուող,
Ու պատրոյզն որուն,
Հիստուած միտերէն բիր սերունդներուն,
Իդի փոխարէն դարեր դարերով
Խմեց միտս արիւն:

* * *

Քեզ ի՞նչպէս մոռնալ,
Երկիրն իմ նախնեաց,
Որ տառապանքէն ու մահէն հազար,
Զերք նոր յարուցեալ,
Կեցած ես անա օրերուն դէմ նոր,
Խորն աչքներուդ երազն հինաւորց
Յեղին մեր անմեռ,
Իսկ շրթունքներուդ՝
Կեանքի, յաղթութեան,
Երզն հրահոսան ու յաւերժափառ:

Ու պատկերին դէմ այս հրաշագան,
Յնած երազէն մեր բոցակարան,
Կը դողայ հոգիս,
Նման հիւանդին
Իր մեծ վերքերէն դեռ չապաքինած:
Ու շրթունքներուս կը թառի նորէն
Մաղբանքն հինաւորց:
— Օրերդ աննուազ ու անճամանդաղ,
Երկիր իմ անուշ,
Հողերէդ ոսկի, հոսին հեքեաքին
Մեղր՝ կաթ ու գինին:
Ու չիյնայ վրդոյ ոտխներէդ բիր
Այլեւս ոչ՝ մէկ շանք:
Բացուին դարբասներդ,
Զոյգ բազուկներու նըման մայրական
Հեռու եւ մօտիկ զաւկրներուն փու:

Ե Ղ Ի Վ Ա Ր Դ

Վ Ե Ց Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Զօն

Մեր ցեղի ազնուագոյն զաւակներէն

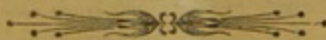
ՏՈՔԳ. ԱՐԱՄ ՊԱՆՏԱՍՍՐԵԱՆԻՆ

Եղեր է միւս, ինչ կայ հիմա,
Պիտի մընայ յաւիտեան.
Ինչ համբով ալ որ ան զընայ
Անսկիզբ ու անլախնան,
Ցաւով, հիգով պիտ բարձրանայ
Եւ մօտեանայ Սրբութեան:

Երազն անդարձ մեկնեցաւ,
Միայն կարօտը մընաց,
Վերջին անգամ ժրպեցաւ,
Գեղեցկացած, քաղցրացած,
Սիրքս ցաւէն ծաղկեցաւ,
Բոյրն հեռուները զընաց:

Իմ հեռաւոր կը սպասցընեն զիս նորէն,
Վերադառնաւ պիտի անուրիս օր մը դուն,
Փրօնս շուրջս այլեւ անանց խընդութիւն,
Բըլուրներն այս պիտի ցնծան ու պարեն.
Մինչեւ յայնժամ երազներուս մէջ եկուր,
Զըլլայ բողոս սրտիս մէջ տեղըդ քափուր:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

«ԱԼԻԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐ»Ը

ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱՂՑԻԻ

«ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ» ՄԷՋ

Ա.

Գրիգոր Դարանաղցի իր Ժամանակագրութեան մէջ (հրատ. Մեսրոպ Վ. Նշանեանի, Երուսաղէմ 1915) քանիցս յիշած է ալի մանուր, յալի մանուր, ալի զիր եւ ալի ահնամա անուն վաւերագիր մը: Հըրատարակիչը այս աստիճանց մէջ ալի, յալի բառերը ածական համարած է և թարգմանած՝ «բարձրագոյն»: Այսպէս, էջ 621, ալի մանուր և յալի մանուր թարգմանուած են «բարձրագոյն հրովարտակ»: Ալի ահնամա էլ է թարգմանուած, այլ միայն՝ ահնամա «պայմանագիր», (մինչ այս բառին ճիշդ համազօրն է «դաշնագիր»):

Դարանաղցիի ձեռագիրն մէջ գլխագիր տառեր չեն գործածուած: Ըստ ընկալեալ սովորութեան, հրատարակիչը գլխագրով տպագրած է բոլոր այն բառերը որ յատուկ անուն են կամ զոր յատուկ անուն կարծած է⁽¹⁾: Այսպէս, իսլամութեան մարգարէին՝ Մուհամմատի զարմիրն և փեսային՝ Ալիի անունը գլխագիր տպուած է էջ 157 («գրեթէ զնոյն ինքն զԱլիին ետես»), էջ 219 («Հագրթ Յալից») և էջ 580 («գլխից»), ինչ որ ցոյց կուտայ թէ «յալէ մանուր» են. աստիճանց, ինչպէս նաև, էջ 155, «հանաման ի ձեռն ունի, որ ալի և յալի գլխագրով չեն տպուած, այս բառերը յատուկ անուն չեն համարուած, այլ «բարձր, բարձրագոյն» ածականին թարգմանութիւնը:

Հետագայ տողերուն նպատակն է փաստել թէ Դարանաղցիի Ժամանակագրութեան

մէջ «յալէ» և «ալէ» բառերը Ալի անձնանունին հոլովուած ձեւերն են և թէ «ալի մանուր, յալի մանուր, ալի զիր, ալի ահնամա» բառախումբերուն մէջ ալի և յալի կը նշանակեն «Ալիի»:

Նախ յառաջ բերենք այն տեղերը որ Դարանաղցի յիշած է այդ «հրովարտակ»ը, «դաշնագիր»ը կամ «գիր»ը, լուսարանութեան համար անոնց կցելով հակիրճ ծանոթութիւններ: Հետագայ բոլոր յառաջբերութիւններուն մէջ ալի և յալի բառերը անձնանուն գլխագիր կը գրենք, մինչ Ժամանակագրութեան մէջ միշտ, բաց ի երեք տեղէ (էջ 157, 219 և 540) պարզ գիրով տպագրուած են:

1.

Ա. — էջ 133-134.

1607էն ետք, երբ Պոլսոյ հայ համայնքին վեփրները⁽²⁾, Գրիգոր Կեսարացի պատրիարքին զրդումով, Պոլսոյ եկեղեցիներէն կը վանեն գաւառացի պանդուխտ քահանաները և պանդուխտ ժողովուրդը, Գրիգոր Դարանաղցի, երկու եկեղեցականներու ընկերակցութեամբ, կը ներկայանայ Սուլթան Մուրատ Դ.ի նախարարներուն և կը բողոքէ վեփրներուն վարմունքին դէմ: Այս զիմումին ատեն, դարանաղցի ի ձեռն ունի Ալիի դաշնագիրը:

«Եւ Յալի մեծ մանուրն⁽³⁾, որ իւրեանք⁽⁴⁾ անտմանա⁽⁵⁾ ասեն, ի ձեռաներս ունելով և գրեալ էաք ի մէջ արդուհալին⁽⁶⁾ զորպիսութիւն նորա, և յորժամ որ ընթերցան զարդուհալն, խնդրեցին ըզմանուելն, և հանեալ տուաք ի նոսա, և առեալ վերձանեցին և յոյժ սիրով ընդունեցին և համբուրեցին ամենեքեան վազիրն⁽⁷⁾ և ետուն առ մեզ:

Բ. — էջ 151.

1609ին Դարանաղցի կը վերադառնայ

(2) «Փոխանորդ»: Այստեղ՝ «Հայ համայնքին պաշտօնական ներկայացուցիչները»:

(3) Բառական իմաստով «տարածուած», հետեւաբար «բաց»: հակառիչ մախրումի «կնքուած»: Արքայական պաշտօնագիր մը որով վաւերական հաստատութիւն կը տրուի իշխանութեան մը կամ պաշտօնի մը և կամ իրաւունքի մը:

(4) Թուրքերը:

(5) «Դաշնագիր, ուխտ, ուխտագիր»:

(6) «Խնդրագիր»:

(7) «Վեփրները»:

(1) Ինչպէս «ձեռ քապինարածին» (էջ 129), որ ուղղելի է «ձեռ քապինարածին», այսինքն «ձեռ ամուսնալուծածին»: (Քապիցը, իսլամական օրէնքով, արձակուած կամ այրիացեալ կնոջ վճարելի դամարն է): Այս բառը ուղիղ տպուած է էջ 523 «տալով զվարձ», զոր քապին ասեն:

իր ծննդավայրը՝ Քեմախ, իր հայրենակիցներուն հետ, միասին տանելով սուլթանին հրամանագրերները և զկէ մանչուրն», զոր տեղւոյն զաւրին կը ներկայացնէ արձանագրուելու համար:

«Ապա գնացաք, կ'ըսէ, առ դատաւոր քաղաքին և զամրերն»⁽⁸⁾ դայա⁽⁹⁾ տուաք առնել և ծանուցանել ամենեցուն զհրովարտակաց հրամանն թագաւորին և զկէ մանչուրն, որ մեր հաւատոց և օրինացն ոք հակառակ ոչ լիցի, և աշխարհի շինութեանն և վանաց և եկեղեցեաց վերստին նորոգութեանցն, և զկէ գիրն ալ գեր ի վերոյ ընկալաւ քան զհրամանն թագաւորին»:

Գ. — էջ 153—155.

Երբ 1610ին, Դարանաղցի Տիվրիկի մէջ Հայերը տանջանքի ենթարկած ըլլալու ամբաստանութեամբ դատարան կը հրաւիրուի, ինք կամ իր փոխանորդները միտսին կը տանին «յամրերն և անհամար»⁽¹⁰⁾ (էջ 153), և ամբաստանութեանը հերքելէ ետք «հանեցաք, կը գրէ, յամրերն և անհամար և դրաք առաջի դատաւորին, և նա ընթերցաւ զյամրն ի լուր ամենեցուն: Նա՛ շատ հաճոյ թուաց ոչ յամրին հրամանն, և յորժամ զկէ գիրն առին, ոնց երաց զատին, սոսկաց ի տեսեան զարմանակերպ գրոյն, որ երեք ազգ լեզուաւ էր գրեալ արձանագրով, որ իւրեանք քոֆի տեսն, և յարապ գրով զուտ կարմիր և թուրք գրովք, և ամենեքեան ի տեսն սոսկացին. և ել ի վերայ ոտից և ընթերցաւ ի լուր ամենեցուն և զարմացան մեծաւ զարմանալեօք եւ հաւանեցաւ գրոյն եւ բանիցն անհամարին և յամրերացն և քաղցրացան յոյժ ամենայն ուլամային»⁽¹⁰⁾ եւ մեզ իրաւացուցեն» (էջ 154—155):

Գ. — էջ 155—157.

Միշտ 1610ին, էրզրումի փաշային քեհեան⁽¹¹⁾, շատ հայասէր, կը տեղեկանայ թէ Դարանաղցի «այնպիսի անձ է որ զկէ

անհամար»⁽¹²⁾ ի ձեռին ունի, որ Ալէ անաղիւրն⁽¹²⁾ է, կու շրջեցուցանէ ընդ իւր եւ ընթերցումը կուտայ, որ ամենայն ոք գիտացին զամենայն պատուէրսն նորա որ վասն Հայոց» (էջ 155—156): Քէհեան, երզնկա գտնուած տանն, իրեն այցելող հայ վաճառականներէն կը փափաք իմանալ թէ ո՛ր կը գտնուի Դարանաղցի և կը յայտնէ թէ կը ցանկայ Ալիի ձեռագիրը տեսնել:

«Ձմեկ հարցեր և զկէ գիրն»⁽¹²⁾ թէ խիստ կարօտ եմ փափաք այն գրին տեսնել որ գիտարդ լինեմ» (էջ 156):

Վաճառականները կը խոստանան բերել տալ և կը գրեն Դարանաղցիին թէ «քոհեան զկէ գիրն»⁽¹²⁾ կ'ուզէ տեսնալ. ա՛ն ա՛ եկո՛յ որ տեսնու» (էջ 156):

Երբ Դարանաղցի գիրը ցոյց կուտայ, քեհեան այրժամ էտա զխնդրելին և երաց, ետես և սոսկացաւ և համարուեաց և եղիր աչացն և այնպէս վարկաւ՝ գրեթէ գնոյն ինքն զկէին⁽¹³⁾ ետես, և յարեաւ վերձանութեան արար ի լուր ամենեցուն» (էջ 157): Ե. — էջ 210—212.

Սուլթան Օսման Բ. ի սպանութենէն վերջ (20 Մայիս 1622), ըմբոստ ենիշերիները նոյն տարւոյն Հոկտեմբեր 22ին հրաման կ'արձակեն, յանուն Սուլթան Մուսթաֆա Ա. ի, մանկաժողով կատարել քրիստոնեաներէն:

Էրզրումի փաշայըզին⁽¹⁴⁾ կուսակալը՝ Ապազա փաշա թոյլ չի տար որ իր իշխանութեան ենթակայ նահանգին մէջ մանկաժողով կատարուի: Հալանց էֆէնտին ալ, որ Տիարպէքիւրի փաշայըզին զուլսը կը գտնուէր և նոյնպէս Հայոց շատ բարեկամ էր, կ'արգիլէ մանկաժողովի պաշտօնեաներուն մուտքը իր փաշայըզին եւ մօտակայ գաւառներուն սահմաններէն ներս: Կիւրճի Մեհմետ փաշա⁽¹⁵⁾, որ կ'ատէր Հայերը եւ

(12) Այս չորս տեղերն անգամ ավի տրպագրուած է:

(13) Տպագրուած է զլիսագրով:

(14) Փաշայըզը Օսմանեան կայսրութեան վարչական հին բաժանումներէն մին, առելի ընդարձակ քան Վիլայէթը:

(15) Կիւրճի Մեհմետ փաշա, որ վրական ծագում ունէր և կը կոչուէր Նաե Հատւմ (կուրտ) Մեհմետ փաշա, մեծ-եպարքոս եղած է 28 Հոկտեմբեր 1622ին և հրաժարած 5 Փետրուար 1623ին: Օսմանեան կայսրութեան ամենէն կարող պետական մարդոցմէն մէկը եղած է:

(8) ամբ, յամբ «հրաման, հրամանագիր»:

(9) «Արձանագրել»:

(10) ուլիմա, եիւլիմա, սկզբնական իմաստով՝ «գիտուններ». ընթացիկ առումով՝ «մահմետական ուսեալ և բարձրաստիճան կրօնաւորներ»:

(11) փաշայէն ետք ամենաբարձր պաշտօնատարը:

զանոնք խաղառ բնաջինջ ընել կը ցանկար, տեսնելով որ մանկաժողովի միջոցաւ պիտի չյաջողի իր նպատակին հասնիլ⁽¹⁶⁾, կը խորհի տնտեսական ճնշումով կործանել զանոնք. ուստի կը հրամայէ երեք տեսակ խաւանի⁽¹⁷⁾ ենթարկել Հայերը, մարդ զըլուս պահանջելով տասը, հինգ կամ երեք զրուշ⁽¹⁸⁾։ Խարածին հաւաքելը այնքան բարի և զթափարտ էր, կ'աւելցնէ Դարանաղցի, որ շատ անգամ աղքատներուն տուրքը իր քսակէն կը վճարէր։ Դարանաղցի անոր կը դիմէ միասին տանելով Ալիի գիրը։

«Եւեալ մեր զնացաք մօրն և զԱլի գիրն տարաք» (էջ 211)։ Այս զիմումէն ետք, Հալապ էֆէնտին, միւֆթին⁽¹⁹⁾, Խալիլ փաշա⁽²⁰⁾ և տեֆթերտար պեքիր⁽²¹⁾ «զգլիրն Յալի» (էջ 211) անհետով, կը խնդրեն սուլթան Մուրատ Դ-է, որ յաջորդած էր Մուսթաֆային, 11 Սեպտեմբեր 1623ին, տասն երկու տարեկան հասակին, նուազեցնել Հայերէն զանձելի խաւանին սակը, եւ կը յաջողին⁽¹⁶²⁶⁾։

Դարանաղցի երկու անգամ եւ կը յիշէ Ալիի անունը, էջ 213, ուր կը պատմէ թէ Ապազա փաշա երազին մէջ «Հազար Յալին» տեսած է, և էջ 540, ուր Ալին կը յիշէ Մուհամմատին օրը (Տպագրուած են զըլխադրով)։ Ժամանակագրութեան մէջ չենք հանդիպիլ ալի անականին, եթէ ճիշդ է որ հոն գործածուած բոլոր ալիները և յալիները ուրիշ բան չեն բայց եթէ Ալի յատուկ անունին սեռականը, ինչպէս կը հետեւի վերջիլեալ բոլոր յառաջընթացներուն մէջ այս բաներուն գործածութենէն։

Բայց կարելի է առարկել թէ արտակարգ զուգահիշութեամբ մըն է որ ալի

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Բ. ՄԱՍ

ԵՂԻՇԷ ԵՒ Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ի՞նչ արժէք որպէս պատմութիւն։ Ի՞նչ արժէք որպէս գեղեցիկ գրականութիւն։ Ոչ մէկ արժէք։ Երկու ճակատի վրայ ալ։

«Այժմեան խմբագիր Եղիշէն կեղծիք է, զուրկ պատմական արժէքէ» (207)։

«Այս կերպարանքի մէջ պատմուածքը աւելի ճարտասանական շարադրութիւն քան պատմական գրուածք կը ներկայանայ» (521)։

Իսկ որպէս գեղեցիկ գրականութիւն հարկ կ'ա՞յ կրկնելու Հ. Ակինեանի զաղափարը, երբ համբալ խմբագիրը կը խորովէ նոյնիսկ քերականական կանոններու իր տգիտութեամբ։

«Խմբագիր Եղիշէի մէջ ոչ միայն լեզուն ասպարէսներով հեռու է Ե. զարու լեզուի նկարագրէն, այլ և կը զանազանուին Զ. զարու հեղինակ սուրբ և ականասեւ պատմագիր Եղիշէի և է. զարու խմբագիր սուր, երազասեւ Եղիշէի լեզուններու մէջ ինքնատիպ հնչիւններ» (206)։

Հետեւեալը մեզի անհասկնալի է.

«Իսկ բնագրին ստացած տխրող կերպարանքը, իրողութեանց չփոթ ցուցադրութիւնը . . . կը բերեն բիծ ճարտար

մանցուր, ևն. աստիճանաց մէջ ալի համազօր է Ալի անձնանունին սեռականին և թէ ալի, յալի բառերը միայն «բարձր, բարձրագոյն» կը նշանակեն։

Փարատելու համար այսպիսի կասկածներ, եթէ գոյութիւն ունին, յաջորդ յօդուածով կը քննենք ժամանակագրութեան մէջ ալի կամ յալի մանցուր և ալի կամ յալի անհնամա, ալի գիր, ալի ձեռագիր աստիճանաց մէջ գործածուած բառերը և անոնց վերաբերեալ տեղեկութիւնները։

Բարիկ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(16) Ասիկա Դարանաղցիի վերագրումն է։ Մանկաժողովին նպատակն էր ենիլէրլիներուն թիւը և անոնց ազդեցութիւնը աւելցնել։ Կարելի էր մանկաժողովով Հայերը կամ ուրիշ ժողովուրդ մը բնաջինջ ընել։

(17) Խաւանը ոչ-մահմետականներէն զանձուած զխահաբնէն է։ Իսլամական պետութեանց մէջ խաւանը ի սկզբան տարբեր իմաստ ունէր։

(18) Կրօնական օրէնքին (եփի) մասնագէտներ, որ ճերմա (օրինական խորհրդակցութիւն) կուտային, կը կոչուէին միւֆթի։

(19) Նախկին մեծ-ժողովակալ և մեծ-եպարքոս օրինական ծագումով, ծնած Զէյթուն։

(20) Ելիմատական բարձրագոյն պաշտօնատար։

մատենագրի անուան, որ հայկաբանութեան և գեղեցիկ ոճի հեղինակ ճանչուած է» (522)։

Ո՞ր ճարտար մատենագիր։ Իսկակա՞ն եղիչէի։ Բայց անկէ ճանաչելի գրութիւն մը չունինք, ըստ Հ. Ակինեանի, որ հայկաբանութեան և գեղեցիկ ոճի հեղինակ ճանչցնէր զինք մեզի։ Չէ՞ որ Սկզբնագիրը խաղաղութեամբ է։ Միթէ ըսել կ'ուզուի թէ ճարտար մատենագիրը խմբագրէրն է, որու վարկին բիծ կը բերեն բնագրին ստացած տխրիկ կերպարանքը և իրողութեանց շփոթ ցուցադրութիւնը։

Այս անշուշտ աննշան դիտողութիւն մ'է Հ. Ակինեանի բանասիրա-վերլուծական լարերինթոսին մօտ և մենք այնքան ալ բծախնդիր չենք ըլլար կանգ առնելու, այլ յիշելով կ'անցնինք։

Հ. Ակինեան, որ այնքան կը սիրէ հեղինակներէ բաղդատական հատուածներ քով քովի դնել իրեն առաջադրած ունէ տեսակէտ մը ապացուցանելու համար, կը զլանայ եղիչէի բնագրէն և խաղաղութեամբ չնմոյշներ տալ, որը այս պարագային չափազանց ձեռնտու պիտի ըլլար իրեն։

Չի կրնար ըսել թէ բնագրիւ թո՛հ ուրո՛հ է և անճանաչելի, քանզի խմբագրուած եղիչէի Գ. Յեղանակէն 44 տող կ'արտագրէ և կ'ըսէ թէ «տողերս Սկզբնագիր եղիչէին կը վերաբերին» (217)։

Կ'երեւի խմբագրի անզգոյշ մէկ վայրկեանին հանդիպեր է, որ այս 44 տողերու մէջ յիշատակուած Մոզպետի խօսքերը եղածին պէս ձգուեր է։

Լաւ որ խմբագրողը չէ գրած այն չոգեպնդ արագութեամբ որ Հ. Ակինեանի երկու հատորները անհաճոյ սխալներով կը լեցնէ։ Ձոր օրինակ, ի՞նչպէս բացատրել հետեւեալը բացի հմտառատ Հօր ճեպընթաց վաղ քով։

Հայր Ակինեան կը խօսի եղիչէի և Բարձումայի մասին։ Մծբինի Եպիսկոպոս Բարձուման մեռած է 492 կամ 494 թուին (61)։ Հ. Ակինեան կը գրէ. «Բայց թէ Բարձուման հանդիպած է Մոկաց լեռներու վրայ ճգնող եղիչէի մը, եղա՞մ է հմուտ հայերէնի, կարգաւ և հասկնալու չափ եղիչէի մատենը, այս կը մնայ վիճելի» (63)։ Շատ բարի։ Բայց անմիջապէս կը շարունակէ. «Այն անվիճելի է սակայն, որ եղիչէի մատենը 590էն առաջ հրապարակ չէր կրնար

եկած ըլլալ»։ Շատ ոչ-բարի։ Եթէ անվիճելի է, որ եղիչէի գիրքը 590էն վերջ հրապարակ եկաւ, ալ 494ին մեռնող Բարձումայի զայն տեսնելը վիճելի չի կրնար ըլլալ, այլ անկարելի։

Քչիկ մը ուշադրութիւն որքա՞ն չարանք պիտի խնայէր ընթերցողին և, ինչո՞ւ չէ, նաև Հ. Ակինեանին, քանզի եթէ իր գիրքը տպուելէն վերջ կրկին կարգաց զայն, ի՞նչ կը զգայ ի տես նման յայտարարութիւններու։

7

«Սկզբնագիր եղիչէի ձայնը պէտք է լսել աւերակներու տակէն» (207), կը գրէ Հ. Ակինեան։

Շատ լաւ։ Կը խորհուրթէ՝ իր հիմնական թէզը ապացուցանելու համար աս միակ տըրամարանական քայլն է։ Այսինքն՝ Սկզբնագիր եղիչէին գոյութիւնը կրնայ փաստուիլ միմիայն ներկայ մեր ունեցած եղիչէն ուսումնասիրելով։ Քանզի Սկզբնագիր եղիչէն ուրիշ գրութիւններ չունինք և ոչ ալ միւս հին հայ մատենագիրներու մէջ ունէ յիշատակութիւն կայ այս իսկական եղիչէի մասին։

Ձեռքս ունեցած եղիչէն 153 էջ է, (Վենետիկ, 1859)։

Սկիզբի երկու էջը, 5 և 6, որ ընծայական է, մնացած է անվթար, կ'ըսէ Հ. Ակինեան, «խմբագրիչը հարկ չէ տեսած փոփոխելու զայն, որովհետև նկատած է ամբողջն այլաբանական» (131)։

Սա կամայական յայտարարութիւն մ'է, որու համար ունէ փաստ չունի Հ. Ակինեան բացի իր խօսքը։ Որովհետև սոյն ընծայականին մէջ ժամանակի մասին ունէ ակնարկութիւն չկայ, Հ. Ակինեան յարմար կը դատէ բարենիշ մը տալ անգութ, անգէտ և չարագործ գեղձարարին, որ այս երկու էջը չէ չարափոխած։ Թէ և կ'ակնկալէինք որ Հ. Ակինեան այս երկու անվթար մնացած էջերու ցուցադրած սքանչելի հայկաբանութիւնը — չէ՞ որ իսկական եղիչէին են սոյն զոյգ էջերը — բաղդատէր փոխուած էջերու անճարակ հայկաբանութեան հետ։ Ինչո՞ւ այս պատահութիւնը փախցուցրէ է, երբ այդ այնքան պիտի սատարէր իր առաջադրած ենթադրութիւնը զօրացնելու։

Անցնինք:

Ա. Յեղանակը, ինչպէս տեսանք վերև, Հ. Ակինեան կ'ըսէր թէ «Ամբողջը կը համարվի խմբագրչէն»: Ինչո՞ւ: Որովհետև «ինքն իւր մէջ չի կազմեր ամբողջութիւն, միասնական միտք, չ'ամփոփեր սրոյ ժամանակ: Չունի նաև ինքնայատուկ սկզբնաւորութիւն պատշաճ Եղիշէի ճառագրական ոճին» (143):

Բայց Հ. Ակինեան կ'ապշեցնէ մեզ իր հնարամիտ կարողութեամբ երբ մինակ վեց էջնոց Ա. Յեղանակին մէջէն 19 տող վեր կ'առնէ. «Նաև արջք օրհասականք. և այլն» . . . և կ'ըսէ. «Եղիշէի այս ամբողջ հատուածը, ինչպէս ինծի կ'երեւայ, նախնաբար կը զանուէր վերջարանին մէջ, ուստի մասն էր է. Յեղանակին. խմբագրողը չէ հաւնած և զետեղուած է Ա. Յեղանակին մէջ, բոլորովին անյարմար տեղ մը» (67):

Ի՞նչ կրնանք ըսել, Անցնինք:

Բ. Յեղանակ. «Այժմեան օրինակին մէջ Բ. Յեղանակին նիւթ մատակարարած է նաև Սկզբնագրին Ա. Յեղանակը» (148): Ինչէ՞ն գիտէ Հ. Ակինեան Սկզբնագրին Ա. Յեղանակը, և ի՞նչ հիման վրայ կ'ըսէ թէ այդ նիւթ մատակարարած է այժմու Բ. Յեղանակին: Զոր ինչ ասացի՞ ասացի:

Գ. Յեղանակ. «Վասն Միաբանութեան Սուրբ Ուխտին Եկեղեցւոյ», Հ. Ակինեան կ'ըսէ. «Կ'ենթադրէ և է՝ արդեամբք այն ուխտն, որ կնքուեցաւ 572ին Հայոց և Յունաց մէջ» (151):

Ա՜հ, աւերակներու տակէն Սկզբնագիր Եղիշէի ձայնն է որ կը լսէ Հ. Ակինեան, բայց չյօժարիր սոյն Գ. Յեղանակը վերլուծելով ըսել թէ, ահա այս և այս և այս տողերու հիման վրայ է որ 572 թուականի ուխտին կը վերագրեմ այս Յեղանակը:

Բայց հոս ալ Հ. Ակինեան հիանալի ճարպիկութեամբ 40-50 տող վեր կ'առնէ ուր Մոզպետը կը խօսի, և կ'ըսէ. «Տողերս Սկզբնագիր Եղիշէին կը վերաբերին. տեսարանը Դունոյ առջև կը կատարուի»:

Երախտապարտ ենք, Հայր, թատերաբեմն ալ որոշելուդ համար, քանզի որքան մտքի քրտինք թափեցինք յիշածդ տողերու և ամբողջ Գ. Յեղանակի վրայ, չկըրցանք քաղաքը որոշել:

Դ. Յեղանակի, որ միայն վեց էջ է, պարունակութեան մասին չէ որ խմբագրիչը

կը ձաղկէ, այլ վերնագիրը Հարափոխելուն համար, որը մեզի գարմանք պատճառեց: Ներկայ վերնագիրն է. «Վասն երկպառակութեան իշխանին Սիւնեաց և անօրէն ընկերաց իւրոյ»:

Հ. Ակինեան. «Դ. Յեղանակ. 'Երկպառակութիւն ոմանց բաժանելոց ի նմին սուրբ ուխտէ': Խմբագրիչը, որ Եղիշէի Վարդանանցէն Վասակագիրք մը յերկրեւ կը ձգտի, այս խոստարանութիւնը խեղաթիւրած և վերածած է. 'Վասն երկպառակութեան իշխանին Սիւնեաց և անօրէն ընկերաց իւրոյ'» (153):

Ի՞նչ պէտք մեկնաբանութիւններու: Անցնինք:

8

Որքան յախուռն և վճռական է Հ. Ակինեան: Արդեօք երկար տարիներ բանասիրական դաշտերու մէջ աշխատելն է զինք այսքան յանձնապատասխան դարձուցած, այն աստիճան որ չի վարանիր կտրական վճիռներ արձակելու աջ ու ձախ:

Բ. Յեղանակի մէջ կը գտնուի Միհրնեսի համակը և Հայոց պատասխանը սոյն համակին: Այս երկու համակները կը գրաւեն տասներկու էջ:

Հ. Ակինեան կ'ըսէ թէ Միհրնեսի համակը կեղծիք է (ստորագծումը իրեն) և խմբագրին ստեղծագործութիւնը (592), Հայոց պատասխանն ալ յօրինուած է խմբագրէն (629):

Շատ լաւ, թող անանկ ըլլայ: Բայց մեր դարմանքը չենք կրնար զսպել երբ հնարագէտ Հայրը իր կողմէ հետեւեալ դադափարը կը յայտնէ. «Ինձ կը թուի թէ ոչ թէ Պատասխանն Նամակէն, այլ ընդհակառակը Նամակը Պատասխանէս ետքը գրուած է» (629):

Ի՞նչ հարկ կար այս «Ինձ կը թուի»-ին: Մեղք չէ՞ մեզի, որ արդէն լարիւրինթոս մը առաջնորդուած ենք, ուրկէ ոչ միայն ինքզինքնուս դուրս հանելու կը ջանանք, այլ նաև մեզ հոն առաջնորդողը:

Հայ բանասիրութեան մէջ թերեւս աննախընթաց բռնադժօսիկ եւ կամայական վերլուծման կարկառուն օրինակը մեզի կը հայթայթէ Հ. Ակինեան, երբ Սկզբնագիր Եղիշէի եօթը Յեղանակներու ժամանակը կուտայ (145):

Ա. 540-570 ժամանակ:

Երեսուն տարուայ շրջան: Ուսկի՞ց կը ճշդէ այս ժամանակաշրջանը: Մեր ունեցած Եղիշէի Ա. Յեղանակէն՝ Այդ Յեղանակը ընդամենը մինակ վեց էջ է, ուր առաւելապէս կը խօսուի Յազկերտ թագաւորի մասին: Այլ մէկ դոյզն ցուցմունք վերոյիշեալ 30 տարիներու գէպերու մասին: Եւ արդէն Հ. Ակինեան ինքն իսկ ակնարկելով Ա. Յեղանակին և Բ. Յեղանակի առաջին վեց էջերուն՝ կը զօգտէր. «Այլ մի պատմական արժէք չունի այժմ Պատմութեան 7-18 էջերը» (582):

Բ. Յեղանակ, 570-572.

Դ. Յեղանակ, 572-576.

Դ. Յեղանակ, 575-576.

Ե. Յեղանակ, 576.

Զ. Յեղանակ, 575-576.

Է. Յեղանակ, 577-595:

Որպէսզի կարելի ըլլայ ունէ բանասէրի կամ պատմագրի լուրջ նկատողութեան առնել վերեւի շարքը, Հ. Ակինեան զանոնք հետեւցուցած ըլլալու է մեր այժմեան «աւերակոյտ», «թոհ ու բոհ» Եղիշէի պարունակութեան գիտական վերլուծումէն:

Աս չէ ըրած, որովհետեւ չէր կրնար: Իրեն հնարած վարկածը ապացուցանելու համար ցուցմունքներ չգտնելուն՝ ստիպուած «Եղիշէի», զեղծարար, աւերակոյտ, թոհ ու բոհ, և այլն» եզրակացութիւններու անթացուպը կը գործածէ, որպէսզի ներկայ Եղիշէէ ապացոյց ուղղներուն կարենայ պատասխանել թէ, եղբայր, ի՞նչպէս այդ թոհ ու բոհեալ աւերակոյտն մէջբերում կրնամ ընել, երբ զեղծարարը այնքան անխղճօրէն վերիվայր չըջած է ամէն ինչ:

Ուստի՞:

Ուստի մուտքի չկայ, կ'ընդունիս ըսածներս և այդպիսով Եղիշէի մատենանը որպէս պատմական աղբիւր ոչնչացուցած կ'ըլլանք:

9

Եթէ Հ. Ակինեան սկսնակ բանասէր մը ըլլար, իր այս 779 էջ գիրքը կարդալէ վերջ (տակաւին Գ. Հատորն ալ պիտի գայ) առանց խղճահարութեան և ամենայն լըրջութեամբ պիտի թելադրէինք:

«Բանասիրութիւնը երկուստեք Ակինեանի յարմար ասպարէզ մը չթուիր ըլլալ:

գտնելով այս երկու հատորներէն: Կը զընահատենք իր եռանդը, բայց փաստակար կը համարինք զայն հեղինակին, երբ անոր կը ստիպէ անհաւանական վարկածներ որդեգրել, և զանոնք ապացուցուած տեսնելու փութաջանութենէն մղուած զինք բռնագրօսիկ եզրակացութիւններու կ'առաջնորդէ: Կամ զինք փորձութեան կը ձգէ՝ կարծիքէն իրողութիւն մը հաստատելու, փոխանակ իրողութենէն՝ կարծիք: Եւ մահաւանդ իր զարգացման համար փաստակար կը գտնենք իր չորեքվինդ արագութեամբ գրելը, որ յաճախ հակասութիւններու մէջ կը գլուորէ հեղինակը»:

Սորենացիի և Եղիշէի վերաբերմամբ Հ. Ակինեանի ելոյթը նկատի ունենալով, զժբախտաբար վերի մտքերը բարեփոխելու ճամբայ մը չենք տեսներ:

Մենք գոհացանք մի միայն իր գիրքը քննելով, ցոյց տալու չիտիք որ կը տիրէ հեղինակին մտքին մէջ, սկսած իր անհաւանական ենթադրութենէն, մինչև խառնափնթոր հակասութիւնները:

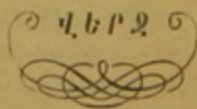
Մեր հին պատմութիւնը արդէն մթին կէտեր չատ ունի, հարկ չկայ զանոնք ալ աւելի մթագնելու հապճեպ մտամարդանքներով: Տրամարանական և մեթոտիկ վերլուծումէ պէտք չէ չեղինք նոյնիսկ եթէ եզրակացութիւնը սիրելի չըլլայ մեզի: Մեր բանասիրութեան ճամբան խոչնդոտներով լի արահետ մ'է, ուր պէտք է ընթանանք քայլ առ քայլ, և ամէն մէկ քայլ միւսին տրամարանօրէն օղակուած:

Մենք երջանիկ պիտի համարինք ինքզինքնուս՝ եթէ Հ. Ակինեան յաջորդ զեղծարարի ետեւէն երթալուն մօտենայ իր ծանր աշխատանքին որպէս գիտնական մը:

Այդ կը պահանջէ, ի միջի այլոց, Հայ Պատմութիւնը:

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(8)

ԿՐՕՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՄԱՂԱՔԻԱՅԻ ԳՐԲԻՆ ՇՈՒՐՁ

ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ — ՄԱՐԴԱՐԷՆ

Իր նկարագիրը և անձնաւորութիւնը ուրուագծելու աշխատանքին մէջ, մեծ դժուարութեան մը կը բախինք՝ կենսագրական ծանօթութեան պակասին, և սակայն, ուսումնասիրութիւնը իր երկին, որ կը ցոլացնէ գէթ՝ որոշ չափով, իր հոգեկան ուրոյն կառուցուածքը, իր գանազան եւ րանգաւորումներուն մէջ, պիտի բերէ մեզի իր նպատար մարգարէին անձնականութեան բխրեղացման ճիգին մէջ։ Մաղաքիայ Եփր. ՆՊԱՅԻ կը թարգմանուի «հրեշտակս կամ պատգամաբերս» կը հանդիպինք նոյն քառին Մաղ. III. 1։ Չենք գտներ համոզիչ, յատուկ անուան մը այսկերպ գոյութիւնը։ Հաւանականութեան նմարը կը հակի, նՊԱՅԻ կը ճատուած ձեւը նշատելու ինչպէս ըստին, որ կը նշանակէ, «եհովայի պատգամաբերը, կամ հրեշտակը»։ Արդարեւ, ծնողքի մը կողմէ արուած նմանօրինակ անուանակոչում մը, պիտի ենթադրենք ցուցամուկական բռնադրօսիկ տրամադրութիւն մը լոկ, քանդելով, սակայն, կիրքերու և նկատումներու փոքրոցի տարողութիւնը, այս պարագային, տարբեր տեսակէտէ մը դիտուած՝ աստուածայինէն, Հին Ուխտի գրականութիւնը կ'ընձեռէ մեզ նոյն տեսակի բառակիրութիւններու շարք մը, եհովայի համակրութիւնը և մտերմութիւնը հաստատող իրենց թելադրութեամբը։ Ինչպէս՝ «בְּדֵי» «եհովայի ծառան»։ «חֵן» «եհովայի եղբայրը կամ բարեկամը»։ «נֶזֶר» «եհովայի գէմքը»։ Խորագրի վերոյիշեալ ստուգաբանական ձեւը արտագրուած է նոյնութեամբ LXXի, հայերէն, ղպտերէն, լատիներէն թարգմանութիւններուն մէջ, իսկ Յովնաթանի թարգմտմամբ, ամականաբար կը գործածէ Մաղաքիայ անունը, վերագրելով զայն Եզրաս զպրին «Պատգամաբերիս միջոցաւ, որուն անունն է Եզրաս զպրին»։

Արդարեւ, պատմականութենէ զուրկ է այս հաստատումը։

Մարգարէութեան ներածականը, I. 1, իր սերտ հանդիսութեամբ Զաք. IX. 1 և XII. հատուածներուն հետ, անանուն գրողմով մը կը պարուրէ գրուածքը, հաւանաբար, այս անորոշութիւնը փարատելու ջերմ առաջադրութեամբ, անծանօթ գրիչ մը, Մաղ. III. 1 պատգամաբերս գոյականը, խորհրդանշաբար գործածած ըլլայ, անյայտ հեղինակը բնորոշելու։

Անմիջական տպաւորութիւնը իր մարգարէութեան՝ խանդավառ հայրենասէր մը, խորունկ կրօնական խառնուածքի մը հմայքովը օժուին, անյողղոյզ և հաստատ իր համոզումներուն մէջ, ուստի աւանդապահը հնաւանդ իր կրօնքին, սրբութիւններուն, բաւքերուն, ձախորդութիւններու և յուսախաբութիւններու փոթորիկներէն չի տատանող։

Հերքելի կը թուի այն ենթադրութիւնը, որ զայն արտաքինապաշտ ծիսամօլի մը կը վերածէ։ Պահ մը, եթէ լուրջ նկատողութեան առնենք ժամանակի այլասերիչ ազդակները, հեթանոսական ապականիչ կենցաղի այժմէական ներգործութիւնը, տընտեսական և քաղաքական ստորադաս խեղճ գահաւիժող անկումը, երկրագած նախագաւթում մը, կ'իմաստաւորէ մեզ, եղաշրջեց դերը ծէսին, արարողութեան, գոհին, ուրիշ խօսքով, տաճարին, իբրեւ կեդրոնաւայր, իբրեւ ներշնչարան, ազգային և կրօնական ինքնութիւնը անեղծ պահելու ազնիւ փառասիրութիւններ անուցանող միակ լաստը փրկութեան։ Արդարեւ, հեղինակին հասկացողութեան մէջ, ծիսակատարութիւնը ինքն իր մէջ տարամերժօրէն ինքնանպատակ ամուլ հետապնդում մը չէ, մեքենական ունակութեան մը պատրանքովը գոյաւոր, այլ յորդ աւելիովը կրօնական ըզգացումի կենսաւորուած է ան, ուռճացած, գեղեցկացած, որ զկրօնքային էոյթն իսկ կը կազմէ երկին, ուր աշխարհը և որբերը կեղեքողներուն, երգմնազացներուն, շնացողներուն, ուղղուած չարագուշակ պատուհասը Եհովային, ահաւոր դատաստանի օրը, արտայայտութիւնն իսկ է ոգեղէն ձեզողութեան այն մագնիսացումին, որ արժէքներու ուղիղ դասաւորում մը կը պայմանաւորէ, իրողութիւնները և երեւոյթները։

բու ըմբռնելու իրենց յատակութեան, պարզութեան, և կոչումին մէջ:

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

Յետ գերութեան շրջանին կը պատկանի գրուածքը. Յուդայ, պարսկական լուծին ներքե, **חנה**-ով մը կը կառավարուի, Անգ. I. 1, Նեհ. V. 14: Տաճարը վերականգնուած է, Մաղ. I. 10, IV. 1, 10: Քահանայական դասու անփութութիւնը մասնաւորապէս, յատուկ յիշատակութեան կ'արժանանայ. Մաղ. I. 6-8, 12-13, II. 1, 8: Ընկերային խաթարութիւններու նկատմամբ, ուշագրաւ է մատնանշել, Մաղաքիայի երկին, սերտ աղերսը Եւրաքի և Նեհէմիայի մարգարէութիւններուն հետ. Պարտապանցութիւնը կրօնական, տասանորդը վճարելու Մաղ. II. 17, IV. 7-10, 14, Նեհ. X. 32-39, XII. 10-13, օտար ամուսնութիւններ, Մաղ. II. 10-16, Եզր. IX-X. Նեհ. X. 28-30, XIII. 23-31, Ընկերային հարստահարութիւնները Մաղ. III. 5, Նեհ. V. 1-13: Դիպուածալին չէ դադարաբային այս զուգադիպութիւնը, այլ որոշապէս կ'ենթադրէ նաև ժամանակաշրջանի նոյնութիւն: Տաճարի վերականգնման լրման թուականն է 515. զրքի խմբագրութիւնը կը յայտնէ 458-445 միջև:

Վերոյիշեալ բարեկարգիչներու գործունէութեան անձնուէր և անշահախնդիր ռահ-վիրան եղաւ Մաղաքիան. երկրորդումն Օրինացի ոգիին կը պարտի ան, որոշ արտայայտութիւններ և ըմբռնումի ձևեր, Եհովայի սէրը Մաղ. I. 2, Երկր. Օրի. VII. 7, 8, 13, X. 15: Խորալէլ բառի գործածութիւնը, ընտրեալ ժողովուրդը մատնանշող, և քահանայութեան նկատմամբ իր կեցուածքը, Մաղ. II. 4-7, Երկ. Օրի. XVIII. 1, XXI. 5, XXX. 8-11: Քահանայ և Ղեկի եզրերը համանիշ են իրարու, հեղինակի մտքին մէջ, ինչ որ յետնագոյն օրէնսդրութիւնը Ահարոնի որդիներուն կը վիճակէ այդ պաշտօնը:

Ո Ճ Ը

Պարզ, սեղմ, արձակունակ, պակաս գեղազարդական յղուծի, մասնաւոր ճիգ մը տրամասաց ոճով արտայայտուելու, որ կը գտեղծէ գրուածքին շուրջ որոշ խանդա-

վառութիւն և հետաքրքրութիւն, ուսուցողական մանաւանդ քան բանաստեղծական շունչով, հազուադիւրս բառերու և արտայայտութիւններու փունջի մը կը հանդիպինք, որոնք են՝ I. 3 **תנים** փոխանակ **ננים** «վիշապներ»: I. 4 **רשש** «ազ քատացած»: I. 5 **ל מעל** բազակցութիւնը, «վրայէն»: I. 10, 11, 13, II. 13, III. 4, **מנחה** բոլորովին յատուկ գործածութեամբ: I. 12, **גאל** «արատել, պղծել» իմաստով, **ניב** «պտուղ» «հասութիւն», II. 14, **משחת** «ապականած», II. 9 **כפי אשר** «որուն պէս», II. 11, **אל נכר** «օտար աստուծոյ մը աղջիկը» II. 12, **ער ענה** «արթուն և պատասխանող», II. 14, **אשת ברית** «ղաջնի կամ ուխտի կինը», II. 16, անկանոն դերբայը, **שנא** «ատելով», III. 2, **ברית**, «թափա», III. 5, **עשקי שכר** «վարձքի հարստահարութիւններ», III. 8, **קבע** «յափշտակել», III. 10, **די בלי עד** արտայայտութիւնը «մինչև առատութիւն», IV. 14 **שרש וענה** «անշուք օրէն», III. 19 **קדרנית** «արմատ և ճիւղ», III. 21, **עסס** «կոխել, կոխկրտել», Dictionnaire de la Bible, Vigours, tome 4, 1912, Paris, էջ 609:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ

Գլուխ Ա.

1) Պատգամ. Եհովէի խօսքը Խորայնի, Մաղաքիայի միջոցաւ. 1). Աս հասարակ, հրեայ հասարակութեան է ուղղուած այս կոչը. **משא** Մասայի բայարմատն է **נשא** որ կը թարգմանուի բարձրացնել, վերցնել, նոյնպէս Աքք. *nasu*, եթով. *ሠላ*, առնել, ընդունիլ. արաբ. *نشا* աճիլ, մեծնալ, բարձրանալ. **משא** վուլ. *Onus*. LXX. Սի. *ἄρμα*, Սի. *ἄρμα*. Հահեկան է զիտողութիւնը Յիբրոնիմոսի մասա՝ բառի մասին: «Quil significat onus, id est poudus, quod Hebraice Massa, et ab Aquila ἄρμα, dicitur, sed quid ἄρμα, id est assumptio, quod et LXX. et ceteri interpretes transtulerunt». Զօհր. առած թարգմանած է, Ասոր. *ܐܫܐ* յայտնութիւն, տեսիլք, արաբ. *حجى* յայտնութիւն: **משא** կը նշանակէ բարձրացում, պատգամ, մարգարէութիւն, աստուածային յայտարարութիւն, 2 թագ. IX. 25. Եսայի

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Իսկ Քաջն Վարդան փութաց Աղուանից երկիրն երթալ, ընդդիմութեան ձեռնարկին սկսած ըլլալուն ուրախացաւ: Իրեն հետ էին Խորէն Խորխոռունի, Արշաւիր Արշարունի, Թաթուլ Դիմաքսեան, Արտակ Պալունի, Գիւտ Վահեուանի, Հմայեակ Դիմաքսեան և ուրիշ նախարարներ իրենց բանակներով: Երկու բանակները իրարու հանդիպեցան Կուր գետին աջակողմը՝ Խաղսաղ քաղաքին մօտերը: Քաջն Վարդան իր բանակը երեք մասի բաժնեց, աջ թեւը յանձնեց Արշաւիր Արշարունիին, նոյնինքն իր փեսին Արշաւիր Կամսարականին և անոր օգնական տուաւ Մուշ Դիմաքսեանը. ձախ թեւը յանձնեց Խորէն Խորխոռունիին, Հմայեակ Դիմաքսեանին հետ, իսկ ինքը կեդրոնը մնաց իր օգնականներով:

Պարսիկ բանակը Հայերէն աւելի մեծ էր, բայց Հայոց եռանդը աւելի շատ էր: Պարսից և Հայոց բանակները իրարու դէմ ճակատեցան, Արշաւիր և Մուշ ճահիճի մէջ գլխորուեցան և Մուշ սպաննուեցաւ, բայց և այնպէս պարսիկները խուճապահար ետ ընկրկեցան և իրենցմէ շատերը Կուր գետին մէջ խեղդուեցան, իսկ նաւերով փախչողներն ալ Արշաւիրի նիգակակիցներէն նետահար կոտորուեցան: Գիշերը վրայ հասնելով՝ Հայերը հանգիստ ըրին և միւս առաւօտ Կուր գետը անցնելով նորէն Պարսիկները հալածեցին և անոնք պատերազմի զաշտէն հեռացան, այս պատերազմին մէջ Հայերը կատարեալ յաղթանակ մը տարին Պարսիկներու վրայ: Հայերը՝ Հոնաց պահակին մօտենալով՝ անոնց հետ բանակցութեան մօտան, որ Պարսից դէմ օգնեն իրենց:

Գործին շարունակութիւնը և տեղւոյն պաշտպանութիւնը Վահան Աղուանին յանձնելով Հայերը Հայաստան վերադարձան: Աղուանից արշաւանքը, եղիշէի բացատրութեամբը լրացած էր «յաւուրս երեսուն» և

երբ Հայերը Հայաստան դարձան, «ի գաւառն Արարատայ, գառնաշունչ օդոյ ձմեռայնուոյն» (Փար. 67) օրերը սկսած էին, որ է ըսել նոյեմբերի երկրորդ կէսին, 450 տարւոյ մէջ:

Հայաստանի մէջ Պարսիկները բռնութեամբ կրակատուներ ևւ ատուշաններ կանգնած էին, հակառակ Հայոց ընդդիմութեան կրակի և արևի պաշտամունքը սկսած էր: Հայերը, պետական մասնաւոր օրէնքներով պարտաւորուած էին կռակներով փայտ կրել կրակատուներու համար: Այս պատճառաւ ժողովրդին մէջ մեծ խռովութիւն և տագնապ կար:

Վասակ Սիւնին ինքզինք համակիր ցոյց կուտար Քաջն Վարդանին, բայց ներքնապէս կը դաւէր անոր դէմ, և միւս կողմէն անորոշ կամ աւելի ճիշտ բացատրութեամբ՝ երկդիմի քաղաքականութեան կը հետևէր: Քաջն Վարդանի մեկնումէն առաջ, մասնաւոր համաձայնութեամբ մը, Պարսկական-Հայաստանի կեդրոնական հրամանատարութիւնն ալ իր վրայ առած էր: Այնպէս որ, թէ՛ իբրեւ Մարզպան և թէ՛ իբրեւ Պարսկական-Հայաստանի կեդրոնական հրամանատար, կ'աշխատէր ու կը գործէր իր թաքուն նպատակները իրականացնելու համար:

Վասակ Սիւնին խորամանկ և փորձառու անձ մը ըլլալով՝ չէր ուզեր ազգէն բաժնել, և անոր ատելի ըլլալ, իսկ միւս կողմէն ալ Պարսկական քաղաքականութեան յարեւու բազում պատճառներ ունէր: Յազկերտ արքան, Պարսից արքունիքը և մեծամեծները շատ լաւ գիտէին Վասակ Սիւնին նպատակը ու անոր ունեցած հոգեբանութիւնը:

Ի մասնաւորի Միհրներոսէն զայն կը քաջաւերէր և խոստումներ կ'ընէր անոր: Վասակ իբրեւ փառասէր անձ իր ծրագիրները ունէր, և զանոնք յաջողցնելու համար՝ միջոցներու մէջ խտրութիւն չէր դնէր: Վասակ՝ ինքզինքը Պարսից արքունիքին ենթարկուած կը զգար և չէր ուզեր անկէջ հեռանալ: Վասակ Սիւնին, հետեւեալ պատճառներով կ'ուզէր Պարսկական քաղաքականութեան հետեւիլ:

1. Կը վախնար որ իր Մարզպանութեան պաշտօնը կորսնցնէ:

2. Կը մտածէր իր երկու որդիներուն

մասին, որոնք իբրև պատանդ կը մնային Պարսից արքունիք, և միշտ վտանգի մէջ կը գտնուէին:

3. Ուխտապահ նախարարները աւելի Յունական քաղաքականութեան յարած էին, իսկ ինք կը կարծէր թէ՝ Հայոց ազգը այս քաղաքականութեամբ աւելի դիւրաւ կըրնար ձուլուիլ Յունականութեան մէջ, մինչդեռ պարսկական հովանաւորութեան տակ աւելի լաւ կըրնար պաշտպանուիլ:

4. Վասակ Սիւնին անձնապէս թունդ քրիստոնեայ մը չէր:

5. Պարսից իշխանութիւնը աւելի մեծազօր և տիրապետող ըլլալով՝ միշտ կասում պիտի ունենար անկէ, որովհետեւ երկիրը անոր մօտ էր և սահմանակից:

6. Մանկութիւնը Պարսից դուռը անցուցած էր, և անոր ազդեցութեան տակ մեծցած ու կրթուած:

7. Իրեն եղած խոստման համաձայն յոյս ունէր թէ, Հայոց վրայ թագաւոր պիտի ըլլար և անոր կը ցանկար ոչ թէ Հայերուն անկախութիւն բաղձացող ըլլալուն, այլ իր փառասիրութիւնը գոհացնելու համար:

8. Իր փեսան, Վարազվադան իր կնոջը պատճառաւ Պարսկաստան փախած էր որ Միհրներսէհի հետ մտերմացած էր, կը վախնար որ ան իր ձեռքէն յափշտակէր Սիւնեաց իշխանութիւնը:

Թ.Բ.

Ուխտագրութեան և ուխտանեց ցախարարները. — Պարսիկ գերիի մը ազատագրումը եւ Յակոբէրիմ տեղեկատուութիւնը. — Բիւզանդական պատերազմութեան մը Յակոբէրիմներկայանալը. — Յակոբէրիմ մտահոգութիւնը եւ անոր խափուսիկ խոստումները:

Վասակ Սիւնին, որ երկերես քաղաքականութիւն մը ցոյց կուտար, Քաջն Վարդանի բացակայութենէն օգտուելով, յաջողեցաւ կարգ մը նախարարներ իր կողմը դարձնել ու շահիլ: Վասակ իբրև խորագէտ անձ, ոմանց երկչոտութիւնը, ոմանց փառասիրութիւնը շահագործեց: Վարդանէն եւ ուխտապահ նախարարներէն հեռացող տասը նախարարներէն հետեւեալները կը յիշուին:

1. Տիրոց Բագրատունի. 2. Գաղիշոյ Խորխոռունի. 3. Մանէճ Ապահունի. 4.

Գիւտ Վահանունի. 5. Վարազշապուհ Պաւունի. 6. Արտէն Գարեգեան. 7. Ներսէհ Ուրծացի (Փար. 67). 8. Արտակ Ռշտունի. 9. Ընջուղ Ակեացի. 10. Մանէն Ամատունի (Դ. Յեղ. 174): Ասոնցմէ երեքը, Գաղիշոյ Խորխոռունի, Մանէճ Ապահունի և Արտակ Ռշտունի՝ Պարսկաստան գացող կեղծուրաց նախարարներէն էին: Իսկ ասոնցմէն՝ Գիւտ Վահանունին Քաջն Վարդանին հետ միասին Աղուանից արշաւանքին մասնակցողներէն էր: Դիտուած պարագայ մըն է որ, նախարարական տուներու մէջ, զէպի Յունական եւ զէպի Պարսկական քաղաքականութեան դիմելու միտումներ և նախասիրութիւններ կային, անոնց միջեւ գոյութիւն ունեցող երկպառակութիւններու եւ հակառակութիւններու պատճառներով: Վասակ Սիւնին Մամիկոնեաններէն, Կամսարականներէն և ուխտապահ նախարարական տուններէն, նախարարազուն պատանիներ և տղաք, Սիւնեաց նահանգը տարաւ, Պարսից արքային պատանդներ տալու համար ստայ առաքել զտղայսն առ թագաւորն պարսից » (Փար. 67): Վասակ Սիւնին, պետական գործառնութեանց մէջ հաւատարիմ չէր, վասնզի՝ պետական զանձին պատկանող ոսճիկները կը խարդախէր, պարսից զունդերը երկրին մէջ ասդին անդին կը ցրուէր, իսկ ինքը Սիւնեաց երկիրը կը մեկնէր, երբ խեղճութիւնը, թշուառութիւնը և նեղութիւնը երկրին մէջ զգալի կը գտնային:

Բացի՝ ուխտագրութեան նախարարներէն, քանի մը ուխտագրութեան քահանաներ ալ կային, որոնք Վասակ Սիւնինին յայտարարութիւնները ժողովրդին մէջ տարածելու պաշտօն ունէին: Ասոնց մէջէն կը յիշուին հետեւեալները, Զանգակ Սիւնի, Սահակ Զայնող և Պետրոս Սրկ. երկաթի (Դ. Յեղ. 174):

Ուխտանեց նախարարներու զօրաց թիւը 40,000 կ'ենթադրուի, հետեակ և հեծեկազօրք, իսկ Հ. Ղ. Ալիշան ասոնց թիւը մինչեւ 60-70,000 կ'ենթադրէ և զանոնք սեւցած հայեր կ'անուանէ:

Երբ Քաջն Վարդան Աղուանից արշաւանքէն Հայաստան վերադարձաւ յաջողութեամբ և յաղթանակով, Հայաստանի խնդրատունը ձմեռը սկսած էր արդէն, և անհրնար էր ունէ ձեռնարկ կատարել, ուստի պէտք էր զարնան սպասել, առ այդ նախապատրաստական և կազմակերպական աշ-

խառանքներ կատարելով, Վասակ Սիւնին, Միհրենբոսէն հաղարապետին տեղեկացուց իր կողմէն կատարուած ձեռնարկները, որով ցոյց կուտար թէ, Հայոց զօրքը արդէն երկուքի բաժնուած էր: Միւս կողմէն, Վասակ Սիւնին, Յունա-Հայաստան գտնուող Վասակ Մամիկոնեանին հրովարտակ մը գրեց, ցոյց տալով թէ, բոլոր Հայերը իրեն հետ միացած են և ապստամբական շարժում մը գոյութիւն չունի երկրին մէջ, և թէ Հայերը հաւատարիմ են ու հաւատարիմ պիտի մնան Պարսից տէրութեան և արքայից արքային: Սակայն այս հրովարտակով Վասակ Սիւնին կը դաւէր իր հայրենիքին դէմ, իրողութիւններուն տարբեր գոյն մը տալով: Յովսէփ կաթողիկոս, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ և երէցներ, հայրենիքին փրկութեան համար առտուածային օժանդակութեան և օգնութեան դիմեցին, ժողովուրդը քաջալերելու և զօրացնելու համար սգողջոյն ամիսն Քաղոց պահօք և աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուած: Այդ տարին Քաղոց ամիսը 4 Դեկտ. 450-ին կը սկսէր, որով Յունուար 2 451-ին կը վերջանար: Սոյն հրահանգը Յունա-Հայաստան ալ զրկուեցաւ ի գործադրութիւն:

Իսկ Բիւզանդիոնի նոր կայսրը Մարկիանոս, խորհրդակցութեամբ Անատոլիոս սպարապետին, Եփրաթիոս կամ Փլարենտիոս պալատականին, յարմար չտեսաւ Հայերուն օգնել, նամանաւանդ որ Հայերուն օգնելու պարագային 423 թուականին երկուստեք կնքուած դաշնագիրը ինքնին ջնջուած պիտի ըլլար «պահել զուխտն հեթանոսաց, վասն մարմնական խաղաղութեան, քան պատերազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան» (Գ. Յեղ. 135):

Մարկիանոս կայսրը, իր կողմէն մասնաւոր պատուիրակութիւն մը նշանակեց Փլարենտիոս Ասորիին գլխաւորութեամբ և Տիգրան զրկեց, Յազկերտ արքան վստահեցնելու համար թէ, Բիւզանդական կայսրութիւնը Հայերուն պիտի չօգնէ: Այս լուրը Հայերուն համար շատ ծանր ճնշեց, վաւերացի՜ Հայերը իրենց աչքերը դէպի արեւմուտք, Բիւզանդիոն յառած էին: Բիւզանդիոն իր այս արարքովը Հայերը առանձինն կը ձգէր և Հայերը իրենց յօյրը զրին Աստուծոյ վրայ . . .

Քաջն Վարդան կը դիտէր թէ, երթալով Ուխտապահներու կողմը կը տկարանար, իսկ միւս կողմէն Ուխտապահները երթալով կը շատնային, ասով հանդերձ ան ցըվեց զիմադրութեան կողմնէր, այնպէս որ հակառակ Հայաստանի խտտաշունչ օդին, ան պատերազմական պատրաստութիւններով զրազեցաւ, թէ՛ լաւ զինուելու և թէ՛ պատերազմիկները շատցնելու համար: Քաջն Վարդան թէ՛ Սպարապետի պաշտօնը կը կատարէր և թէ՛ միեւնոյն ատեն Հայոց հետեակագորաց և հեծելագորաց բանակին իւր հրամանատար կը գործէր: Քաջն Վարդան Հայերուն ձեռքը գերի ինկած Պարսիկ զինուորներէն մին ազատեց և զայն ուղղակի նախարարական ժողովի մը առջեւ հանելով անոր մանրամասնօրէն հասկցուց թէ՛ Պարսիկներու ձեռք առած կրօնափոխութեան բռնի ձեռնարկը որքան փնաս պիտի հասցնէր պետական գանձին և Պարսիկ կառավարութեան, և թէ Վասակ Սիւնին կը դաւէր թէ՛ Պարսից Տէրութեան և թէ՛ հայրենիքին: Պարսիկ կալանաւորը, Յազկերտին ներկայանալով ամէն բան հասկցուց անոր: Յազկերտ այս լուրերը իմանալով և ստուգելով ցնցուեցաւ, միւս կողմէն արքունի խորհրդականներ ալ զըտնուեցան, որոնք Յազկերտը համոզելու ջանացին, այնպէս որ ատեն մը Յազկերտ թուեցաւ և հրաման տուաւ որ քրիստոնեաներուն կրօնքը ազատ ու համարձակ պաշտուի, իսկ կրօնականներուն ալ թոյլտուութիւն եղաւ իրենց պաշտօնը կատարել:

Յազկերտ մտահոգութեան մէջ էր, մի գուցէ Հայերէն յաղթուի և ամօթահար մնայ օտար բոլոր ազգերուն առջև: Յազկերտ շատ լաւ գիտէր թէ, Հայերը Պարսիկ պետութեան մէջ ինչպիսի՜ լաւ ծառայութիւններ մատուցած էին և զեռ կրնային ընդ երկար ծառայել:

Հակառակ Յազկերտ արքային բացորոշ հրամանին թէ, Հայոց աշխարհին կրօնքի ազատութիւն կը շնորհէր, Հայերը չէին կրցած հաւատալ անոր խօսքերուն, խորհելով որ դաւ մըն էր եղած խտտումը, Հայերը խաբելու և խաբէութեան շնորհիւ իրենց նպատակները իրագործելու համար:

Կրօնքի ազատութեան լուրերը Հայաստան ալ հասան: Ատեն մը Հայերը ուրախացան կարծելով թէ յիսուսուրդք խաղա-

զուգական եղեն ընդ միմեանս աւետաւոր յարութեամբ կենարարին»։ Այնպէս որ Հայերը Զատիկ օրերը «տօնեալ ուրախութեամբ զուարճանային»։ Նախարարները ուրախութեամբ իրենց տունները դացած էին «Յաղագս տօնի աւուրցն երթեալք էին ի տունս իւրեանց, կատարել զտօնն Զատիկ առ ընտանիս իւրեանց» (Փար. 68)։

451 տարուան Ս. Զատիկ տօնը կը պատահէր 8 Ապրիլին, ճիշդ զարնանային եղանակին սկիզբի օրերը...

Սակայն և այնպէս, Վատակ Սիւնին միշտ արքունիքին հետ շփման մէջ զբաղուելով, իրողութիւնները կ'աշխարհէր և կը տեղեկագրէր և ցոյց կուտար թէ, Հայերը իրենց միջև երկպառակած էին և թէ Հայերը ամէն զինով պատրաստ էին Յաղակերտին կրօնափոխութեան հրամանին հընազանդելու և հպատակելու...

Յ.Պ.

Պարսկական բանակը Հեր եւ Զարաւանգ զաւառներ կը հասնի. — Պաշտօնակալ պատուարիւններ. — Հայկական բանակը Արտաղի գագսին վրայ. — Պաշտօնակալ ճախօրեակը. — Վարդանի ճառը. — Աւարայրի կարմիր ճակատամարտը. — Գիւցազնական ման Քաջն Վարդանի եւ իր բազմաթիւ զօրավարաց եւ զինուորաց. — Նախաճակաց թիւը. — Աւարայրի ճակատամարտին արդիւնքը։

Միհրնէրսեհի հրամանաւ, պարսկական զօրաւոր բանակ մը, Մուշկան նիւսալաւուրտ զօրավարին հրամանատարութեան տակ, Պարսկա-Հայաստանի Հեր և Զարաւանգ զաւառները կը հասնէր. «Իսկ յետ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր զայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն, և եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց 'ի Հեր և 'ի Զարաւանգ զաւառ», (Ե. Յեղ. 198-99)։

Պարսկական բանակը Հեր և Զարաւանգ զաւառներուն մէջ բանակելով սկսաւ պատերազմական պատրաստութեանց։

Երբ Քաջն Վարդան լսեց պարսկական բանակին Հեր և Զարաւանգ զաւառները յառաջանալը և ժամանումը ու բանակին պատրաստութիւնները, անմիջապէս լուր

զրկեց իր զինակիցներուն և ուխտագահ նախարարներուն, որ իրենց զունդերը առնելով դան Արտաղու գաշտը բանակին և ինքն ալ շտապեց հան հասնիլ։ Իրեն ետեւէն հեաղհետէ կը հասնէին և կը խմբուէին Ներշապուհ Արծրունի, Խորէն Խորխոսունի, Արտակ Պալունի, Վահան Ամատունի, Թաթուլ Դրմաքսեան, Արշաւիր Արշարունի, Շմաւոն Անձեացի, Տաճատ Գնթունի, Ատոմ Գնունի, Խոսրով Գաբգեան, Կարէն Սահառունի, Հմայեակ Դրմաքսեան, Ներսէս Քաջերունի, Փարսման Մանգալունի, Արսէն Ընձայեցի, Այրուկ Ալկունի, Վրէն Տաշրացի, Ապրսամ Արծրունի, Շահ արքունի Խոսրոսպետ, Խուրս Սրուանձտեան։

Ասոնցմէ զատ եկած էին նաև Վահանունեաց, Ռշտունեաց, Տրպատունեաց, Քողեանց և Ակէացոց զունդերը, որոնց առաջնորդներուն տնունները յիշուած էին։ Ամատունեաց տնին Սոանձար Ամատունին, իմաստուն և քաջամարտիկ զօրավար մը, իր զունդին 2000 հեծեալներով թըշնամին ընթացքը և շարժումները լրտեսելու զրկած էին և որ յաջողութեամբ իր պաշտօնը կատարելով բանակատեղին վերադարձաւ։

Ուխտագահներու բանակը Արտաղու գաշտին վրայ բանակեցաւ, որ 'ի հնուց Շաւարշան կը կոչուէր, Աւարայր անունով հանրածանօթ, որ նոյն գաշտին վրայի զիւղերէն մէկն էր, որուն մօտ տեղի ունեցաւ վրձնական և մեծ ճակատամարտը։ Արտաղու գաշտը այժմեան Մակուի գաշտն է, որուն մէջէն Տղմուտ գետը կը հոսի։ Հայոց բանակին ընդհանուր թիւը 66,000(*) ի կը հասնէր, հետեակ և հեծեալ, բայց թէ երբեք Հայերը բոլորն ալ միարանէին, կըրնային 250,000-300,000 զօրաւոր բանակ մ'ունենալ։

ՊԱՐՏԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 8)

(*) «Ինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետեակ» (Ե. Յեղանակ 187-88)։

ՊԱՏՄԱՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՅԹԸ

ԲՆԱԶԱՆՑԱԿԱՆԸ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Ըսել էլ մ ուղեր թէ աւանդութիւնը պէտք է գերծ կացուցուի պատմական քննադատութեանէ. կը հաւատամ թէ պատմական քննադատութիւնը բաւական գիտական աշխատանք տարած է այս մարդին մէջ, և թէ գոյութիւն չի կրնար ունենալ արգարացում մը, վերահաստատելու համար պարզապէս աւանդական պատմութիւն մը: Իմ առարկութիւնն այս է թէ աւանդութիւնը ներքին և անառարկելի արժէք մը ունի: Թէ և աւանդութիւնը պէտք չէ որ յենի առասպելներու վրայ, օրինակի համար Հոուսթի հիմնարկութիւնը, որ քննադատուեցաւ արդի պատմաբաններու կողմէ: Ժողովուրդի մը աւանդութիւնը կ'արժեւորուի մինչև այն ատեն երբ ան կը խորհրդանշէ պատմական ճակատագրականութիւնը այդ ժողովուրդին: Այս խորհրդագրաւորութիւնը է՛ն կարեւոր ազդակն է ճարտարապետելու համար պատմութեան փիլիսոփայութիւնը և անոր ներքին նշանակութիւնը վերբերելու: Աւանդութիւնը համանիշ է պատմական կեանքի գիտութեան, որովհետև անոր խորհրդագրաւորութիւնը կը յայտնաբերէ ներքին կեանքը և խորունկ՝ կազմաւորեալ միաւորութիւնը որ մարդ կը գտնէ իր ոգեկան ինքնագիտակցութեան ընդմէջէն: Այս առնչութիւնը աւանդութեան և ինքնագիտակցութեան յայտնութիւններուն միջև բարձրօրէն կարեւոր է: Պատմութեան արտաքին իրականութիւնները ունին մեծ կարեւորութիւն մը: Բայց ներքին խորհրդաւոր կեանքին ըզխումբ, որուն սահանքը նոյնիսկ արտաքին իրականութիւնը չի կրնար ընդհատել, շատ աւելի կարեւոր է պատմութեան իմաստասիրութիւնը կառուցանելու համար:

Կ'ապացուցուի ուրեմն թէ, պատմութիւնը պէտք է հասկցուի ներքնապէս. և թէ այս հասկացողութիւնը կախում ունի աւելի ու աւելի մեր գիտակցութեան ներքին

վիճակէն: Բայց պատմական քննադատութիւնը կ'առաջադրէ իրրեւ միակ գիտակցութեան իրաւ վիճակ, մակերեսային ինքնագիտակցութիւն մը: Ասով կը բացատրուի պատմական քննադատութեան սխալանքը: Ինչ որ մեծապէս առարկայական, անառարկելի, և համոզելի կը թուի այս քննադատութեան մէջ գիտակցութեան մակերեսային խաւին համար է միայն: Բայց աւելի խորունկ մերձեցում մը կը յայտնաբերէ թէ՛ ասիկա իրաւ գիտակցութիւնը չէ որ պէտք է գտնուի պատմական իրականութեան մէջ: Երբ պատմութեան դասագիրք մը կը կարդանք, կը զգանք թէ հին ժողովուրդներու պատմութիւնը և մշակոյթը խաղա պարպուած են ներքին կեանքէ և հոգիէ:

Կը պնդէի թէ Մարդուն կեանքն ու ճակատագիրը այս աշխարհի վրայ, պատմութեան քեման կը կազմէ: Բայց Մարդուն ճակատագրականութիւնը որ կը կատարելագործէ ինքզինք՝ ժողովուրդներու պատմութեան մէջ, այսպէս ըմբռնուած է հասկցող ենթակային կողմէ: Աշխարհի և մարդկութեան պատմութիւնը կատարելագործւած են ոչ միայն առարկայօրէն macrocosm-ի (տիեզերքի) մէջ, այլ՝ կատարելագործուած են microcosm-ի (փոքրաշխարհի) մէջ: Այս երկու կատարելութիւններուն միջև եղած յարաբերութիւնը անհրաժեշտ է պատմութեան բնագանցութեան, և կը պարունակէ մասնաւոր յարաբերութիւն մը պատմականին և բնագանցականին միջև: Այս վերջիններուն միջև ընդգիմութիւնը տիրական յղացքը եղած է գիտութեան և փիլիսոփայութեան, ինչպէս նաև կրօնական հասկացողութեան զանազան ձևերուն մէջ. — Հնդկականը օրինակի համար: Ասիկա խարսխուած է այն ենթագիտութեան վրայ որ բնագանցականը չի կրնար արտայայտել ինքզինքը պատմականին մէջ, և չընդունիր որ պատմութիւնը ըլլայ աւելի քան արտաքին և փորձառական իրականութիւն մը որ, Մեթոտարանօրէն միշտ պիտի հակադրական ըլլայ բնագանցութեան:

Ուրիշ տեսակէտի մը համաձայն բնագանցականը պէտք է ինքզինքը արտայայտէ պատմական եղբրով: Այս տեսակէտը մասնաւորապէս նպաստաւոր է ճարտարապետելու պատմութեան իմաստասիրութիւնը,

առաջագրելով տեսակ մը պատմական կեդրոն ուր բնազանցականը և պատմականը իրար կը զուգադիպին: Պիտի փորձեմ ապացուցանել թէ բնազանցականը և պատմականը իրար կը բերուին և զուգադիմամբ կը տարածուին միայն Քրիստոնեայ իմաստասիրութեան պատմութեան մէջ: Աւանդութեան յղացքը իբրեւ ամենախորունկ արտայայտութիւնը պատմական և ոգեկան իրականութիւններուն, կախում ունի ներքին կեանքին ընկալչութենէն: Մարդկային ոգիին ուժացումը աւանդութենէն, պիտի նշանակէ արտաքին պարտադրանք մը. բայց պարտինք աւանդութիւնը ընդունիլ իբրեւ մարդուն ներքին, ազատ և ոգեկան կապը, իբրեւ բան մը որ ոչ անդրանցական է և ոչ ալ պարտադրեալ է իր վրայ իբրեւ մնայուն, կայուն (immanent): Ասիկա միակ աւանդութեան յղացքն է որ կը պարունակէ իմաստասիրութեան իրաւ խաբիսիս մը:

Պատմութեան էութիւնը բաղկացնող հարցին մօտենանք ուրիշ հայեցակէտէ մը: Ի՞նչպէս ծագում առած է «Պատմութեան» գաղափարը մարդկային հասկացողութեան մէջ: Ի՞նչպէս մարդկային հասկացողութիւնը ըմբռնած է պատմութեան պրօցէսը և կատարելութիւնը: Թէ ի՞նչպէս գոյութիւն ունի հանապազօրեայ իրականութիւն մը, որուն կ'ըսենք պատմական աշխարհ, պատմական շարժում (movement) և պատմական պրօցէս: Այս հարցումներուն պատասխանելու համար, պիտի երթանք Հելլենական և երբայական շրջաններուն:

Թէ՛ Հելլենական և թէ՛ երբայական սկզբունքները կը ներմուծուին Եւրոպական հասկացողութեան Սահմանադրութեան մէջ, անոնց օրկանիք միութիւնը Քրիստոնեայ աշխարհի մէջ օժանդակած է սկիզբը ընկելու նոր դարաշրջանի մը: Կը խորհիմ թէ ունի պատմութեան ուսանողի մը համար յստակ է թէ, Հելլենական մշակոյթին և հասկացողութեան կը պակսէին պատմութեան sense-ը:

Նոյնիսկ մեծագոյն յոյն իմաստասէրները զիտակեց չէին պատմութիւնը իմաստասիրելու կարելիութեան: Ոչ Պլատոն և ոչ Արիստոտէլ և ոչ ալ միւս մեծ իմաստասէրներէն մին ձգած է պատմութեան յղացք մը մեզի: Ասիկա կը խորհիմ թէ

արդիւնքն է այն կերպին որով յոյները մեկնեցին աշխարհը: Անոնք գեղեցկագիտօրէն կը նայէին աշխարհին իբրեւ դաշնաւոր և սահմանաւոր տիեզերք մը:

Է՛ն ներկայանալի Հելլէն մտածողները, ստեղծագործութիւնը յղացան իբրեւ կայունութիւն, իբրեւ տեսակ մը դասական հայեցողութիւն, լաւագոյնս կազմակերպուած տիեզերքի մը: Հելլենական հասկացողութիւնը երբեք չգրադեցաւ ապագայով, որուն մէջ պատմութիւնը պիտի կատարելագործէր ինքզինքը: Այս ապագայապաշտ տեսակէտը չէր պարունակէր ընդհանրապէս պատմական պրօցէսի հասկացողութեան հիմ մը, և մասնաւորապէս տեսակարար տոմայ մը:

Որովհետեւ պատմութիւնը տառամ մըն է որ ունի իր արարները և տրամաբանական զարգացումը: Բայց պատմութիւնը իբրեւ եղբերդութիւն՝ Հելլէն հասկացողութեան օտար էր: Ասոր ծնունդը պէտք է աւելի փնտռուի հին Իսրայելի հասկացողութեան և ոգիին մէջ: Հրեաներն էին որ առաջին անգամ յղացան աշխարհը իբրեւ պատմական կատարելութիւն ի հերքում յոյներու շրջանային պրօցէսին: Հին երբայեցիներուն համար կատարելութեան գաղափարը սերտօրէն առնչուած էր Մեսիական գաղափարին հետ: Հրեայ հասկացողութիւնը, ոչ նման յոյներուն, միշտ կը նայէր ապագային, անոնք կ'ապրէին ահլընկալութեամբը մեծ և վճռական գէպքի մը որ պիտի գար հրեայ կամ ուրիշ Ժողովուրդներու կեանքին մէջ: Հրեաներուն համար պատմութեան գաղափարը կը նշանակէր ապագայ գէպքի մը ակնկալութիւնը որ պատմութեան լուծումը պիտի բերէր: Ապա ուրեմն պատմութեան իմաստասիրութեան սկիզբը պիտի փնտռենք աւելի երբայական քան թէ յոյն փիլիսոփայութեան մէջ:

ՆԻՔՕԼԱ ՊԷՐՏԻՍԷՎ

Թրգմ.

ԶԱԽԷՆ ԱՅՂ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Գեր. Տ. Եղիշեկ Ս. Արք. Տրեքերեան

Պատրիարքական Տեղապահ

Առաք. Ս. Արքուդյան

Երուսաղեմ

Անակնկալ եւ կսկծալի մահը Երուսաղի
Հայոց Կաթողիկոսական Նուիրակ Գեր. Տ.
Արտաւազդ Ս. Արք. Սիրմէնեանի մեղի խոր
ցաւ պատճառեց. կը հրահանգեն մատու-
ցանել հանգստեան հանդիսաւոր Ս. Պատա-
րագ, յարգել իր յիշատակը ներկայացնելով
իր զրական, բանասիրական, եկեղեցական,
վարչական եւ ազգային ծառայութիւնները:
Կը հայցենք Ս. Հոգիին մխիթարութիւնը
իր արեւակիցներուն, հօտին, եւ համայն
եկեղեցական դասուց:

ԳԵՌՈՂ Զ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

10 Հոկտ. 1951

Ս. Էջմիածին - Հայաստան

Արեւազդ Սրբազանի մահուան առիւ
փոխանակուած հեռագիրներ

Բարիք, 28 Սեպտ. 1951

Հայոց Պատրիարքաւան

Երուսաղեմ

Հայ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնը կրս-
կիծով կը տեղեկացնէ մահը՝ Սիրմէնեան
Սրբազանի որ տեղի ունեցաւ կարճատեւ
հիւանդութենէ մը վերջ, 27 Սեպտեմբեր
ժամը 14ին:

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղեմ, 29 Սեպտ. 1951

Հայ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւն

Բարիք

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ
ես խորունկ ցաւով տեղեկացանք Սիրմէ-
նեան Սրբազանի անսպասելի մահը. Տէրը
թող դասէ իր հոգին անմահներու կարգին:

ՍՈՒՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Վասն Պատրիարքական Տեղապահի

● Կիր. 2 Սեպտ. — Ը. օր Վերափոխման. Ս.
Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տա-
ճարի վերնատան Երաշխաւոր Ս. Աստուածածին
մատրան մէջ: Օրուան պատարագին էր աւան-
դական սովորութեան համաձայն Ս. Յարութեան
Տաճարի Տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայ-
րամեան, և քարոզեց բնաբան ունենալով՝ Առա-
կաց զբքէն շինաստունը՝ խաւ, կայր և համբ է:

● Բշ. 3 Սեպտ. — Երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը կա-
տարուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ,
նախազանութեամբ Գեր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս. Քէմ-
հանեանի:

● Գշ. 4 Սեպտ. — Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի.
Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Աստուածած-
նայ Տաճարին մէջ, Ս. Յովելիի Գերեզմանին
վրայ: Պատարագեց և քարոզեց աւանդական
սովորութեան համաձայն Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգ.
Տ. Գարեգին Արեղայ Գաղանձեան:

● Եր. 8 Սեպտ. — Երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը կա-
տարուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ,
նախազանութեամբ Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր:

● Կիր. 9 Սեպտ. — Գիւն Դօսոյ Ս. Ասուա-
ծածնի. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Գեթսե-
մանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարի Ս. Կոյսի Գե-
րեզմանին վրայ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Վա-
րուժան Արք. Գաղարանեան: Հանդիսաւոր երթին
և վերադարձին կը նախազանէր Գեր. Տ. Սուրեն
Ս. Եպս. Քէմհանեան:

● Կիր. 16 Սեպտ. — Ս. Պատարագը մա-
տուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վեր-
նատարան մէջ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Հայ-
րիկ Վրդ. Ասլանեան:

● Եշ. 20 Սեպտ. — Երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախա-
տեսակը կատարուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տա-
ճարին մէջ, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն
Ս. Արք. Մանասեանի:

● Ուր. 21 Սեպտ. — Խճուկ Ս. Ասուածածնի
ի յԱննայէ. առաւօտեան ժամը Տին, նախազանու-
թեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Սրբազանի, հոգեշնորհ
վարդապետ հայրեր պաշտօնական թափօրով իջան
Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր յետ
գլխաւորաբար հանդիսաւոր մուտքին, Տէրաւօր
Ս. Գերեզմանին վրայ հանդիսաւորապէս պատա-
րագեց Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արք. Մանասեան,
խալ Հոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան քարո-
զեց օրուայ տօնին խորհուրդին շուրջ:

● Կիր. 23 Սեպտ. — Ս. Պատարագը մա-
տուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ:
Պատարագին էր Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշ-
եան:

● Եր. 29 Սեպտ. — Երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու վաղուան տօնին մեծահանդէս նախա-
տեսակը կատարուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տա-
ճարին մէջ, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Նորայր

Ս. Եպս. Պողոսեանի, իսկ յետ նախատեսակի Ս. Խաչատրյանի մատուցած իր հանգստարանէն թափորով աւագ խորան փոխադրուեցաւ, որիկէ հանդիսապետ Սրբազանը օրհնեց ներկայ հաւատացեալներու հոծ բազմութիւնը:

Իրիկնամուտին Ս. Բակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցան «Եկեցէ՛ ի և Հովման» արարողութիւնները, հանդիսապետութեամբ Գեորգատիւ Տ. Նորայր Սրբազանին:

● Կիր. 30 Սեպտ. — Խաչկերտց. հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Բակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագիչն էր Գեոր. Տ. Նորայր Ս. Եպս. Պողոսեան, որ նաև քարոզեց բնարան ունենալով «Որ ոչ առնու զխաչ իւր և զայ զկնի իմ, չէ ինձ արժանի»: Յետ քարոզի, նախագահութեամբ Գեոր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս. Քէմհանեանի, կատարուեցաւ Հայրապետական Մաղթանք, Ն. Ս. Ս. Տ. Գեորգ Զ. Ազգընտիր Վեհափառ Կաթողիկոսի անուանակոչութեան տօնին առթիւ (ըստ նոր տոմարի), իսկ յետ Ս. Պատարագի, զարմեալ նախագահութեամբ Գեոր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս. ի, հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն Մեկեանեան հարազատաց Կարապետի և Իրիգորի, ինչպէս նաև Նորոգ հանգ. Եւրոպայի Կաթող. Նուիրակ Գեոր. Տ. Արտաւազ Ս. Արք. Սիւրմէեանի հոգւոցն ի հանդիստ:

Երեկոյեան Ս. Բակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Խաչկերտցի մեծահանգէս աւղաստանը, նախագահութեամբ Գեոր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս.

Բէն Ս. Եպս. Քէմհանեանի, և մասնակցութեամբ Սրբազան Եպիսկոպոսաց, վարդապետաց, բովանդակ ուսանողութեան և հաւատացեալներու խումբերով բազմութեան, որով կը յորդէր Մայր Տաճարը մինչև իր գաւթիները:

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Շր. 15 Սեպտ. — Կ. ա. ժամը 10.30-ին, Lord Stansgate (Chairman of the International Parliamentary Union), իր տիկնոջ հետ միասին այցելեց Գեոր. Տեղապահ Ս. Հօր և հիւրասիրուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ:

● Գշ. 19 Սեպտ. — Կ. ա. ժամը 11-ին, Գեոր. Տեղապահ Ս. Հօր այցելեց տեղւոյս Ամբրիկեան Բնոց, Հիւպատոս Mr. Taylor, ընկերակցութեամբ իր փոխանորդ Mr. Rootի:

● Գշ. 25 Սեպտ. — Կ. ա. ժամը 9-ին, Գեոր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեոր. Տ. Ռուբեն Ս. Արք. Մանասեանի, Տնօրէն Ժողովոյ անդամ Հոգ. Տ. Պարզի Վրդ. Վրթանէսեանի, Յօպպէի վանուց Տեսուչ Հոգ. Տ. Բարդէն Վրդ. Ապատեանի և Կալուածական Քարտուղար Տիար Կարպիս Հինգլեանի, Նոր Երուսաղէմ մեկնեցաւ զբաղելու Կալուածական խնդիրներով և տալու համար իր անդրանիկ եպիսկոպոսական այցելութիւնը Խորայէլահայ գաղութին, և վերադարձաւ Եշ. 4 Հոկտ. ի Կ. ա. ժամը 9-ին:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԳԵՐ. Տ. ԱՐՏԱՒԱԶԴ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ՍԻՒՐՄԷԵԱՆԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՑ

Ամենադառն յուզումով ու բեկումով վերահասու եղան Ս. Սթոքոյ Գեոր. Տեղապահ Սրբազանն ու բովանդակ Միաբանութիւնը Նորին Սրբազնութեան մահուան գոյժին, որ տեղի ունեցած է 27 Սեպտ. 1951-ին Բարիգի մէջ «յետ կարճատեւ հիւանդութեան»:

Անակնկալ մահուան ցաւը աւելի կը խորունկնայ մեր մէջ մանաւանդ այս օրերուն ուր աւելի քան զգալի է հայ եկեղեցական անդաստանին ձեռնահաս եւ փորձառութեամբ լեցուն մշակներուն պակասը. Հանգուցեալ Սրբազանը այդ տեսակէտով կը ներկայանայ իրբեւ տէրը բազմադիմի արժէքներու թէ հոգեւորական եւ թէ մտաւորական կալուածներու մէջ: Կուտանք իր կենսագրականը օգտուելով մեծանուն գրագէտ Արշակ Զօպանեանի մէկ յառաջաբանէն, զետեղուած հանգուցեալ Սրբազանին «Թշուառի Զգայութիւններ» հատորին սկիզբը:

Նորին Սրբազնութիւնը ծնած է Ակն 1899-ին, ու զարմին էր նահատակ բանաստեղծ Ատոմ Եարճանեանի (Միամանթօ): Իր նախնական ուսումը ստացած է Պոլիս՝ Դատրգէօյի Արամեան Վարժարանին մէջ (1897-1904) եւ ապա աշակերտած Կալկաթայի Ազգային Վարժարանի (1904-1907) ուր եւ իսկ կատարած է իր գրական առաջին փորձերը որոնք հրատարակուած են Արեւելք օրաթերթին, «Փունջ» եւ «Մաղիկ Մանկանց»

շաբաթաթերթերուն մէջ: 1908-ին կը հրատարակէ «Հայրենի Քնար» շաբաթաթերթը, որը ետքը կը շարունակուի իբրեւ «Մասուն» ամսագիր: 1909-ին Կ. Պոլսոյ Կարապետեան Վարժարանէն ներս կը ստանձնէ ուսուցչական պաշտօն եւ ապա (1910-ին) կը վարէ Էսկի Շէհիրի Ազգ. Վարժարանի տեսչութիւնը, ուր կը հիմնէ նաեւ գիշերօթիկ վարժարան. նոյն օրերուն կ'աշխատակցի նաեւ «Աշխատանք» «Ժամանակ» եւ «Նոր Լուր» օրաթերթերուն Սօսի կեդժանունով:

1918-ին ինքնայոժար մատուցմամբ կ'ընդգրկէ եկեղեցական լուծը, Կ. Պոլսոյ մէջ ձեռնադրուելով վարդապետ Գալէմբեարեան Արքագանէն, ու իր առաջին գործը կ'ըլլայ նուիրուիլ աղէտահար ժողովուրդի ծառայութեան, ստանձնելով Դոնիայի 300.000 թրշուառ գաղթականներու հովուութեան պաշտօնը: 1920-ի Քէմալական կառավարութիւնը կ'աքսորէ զինք Էրզրում, ուր այս նուիրեալ եկեղեցականը կը զտնէ դարձեալ օգտակար հանդիսանալու առիթը Էրզրում կեդրոնացած 10.000 Հայ գերիներուն եւ զինուորականներուն: 1922-ին կ'անցնի Պոլիս ուր կը զործէ որպէս ուսուցիչ եւ քարոզիչ, նոյն ատեն կ'աշխատակցի «Հայ Խօսնակ» ամսաթերթին: 1924-ին կ'ընտրուի առաջնորդ Հալէպի Հայոց: 1929-ին կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս Տանն Կիլիկիոյ Տ. Տ. Սահակ Խապայեան Կաթողիկոսէն, իսկ 1932-ին կը ստանայ Արքութեան տիտղոս Երջանկայիշատակ Տ. Սահակ եւ Տ. Բաբգէն աթոռակից՝ Կաթողիկոսներէն: 16 տարիներ Հալէպի առաջնորդութիւնը վարելէ ետք, 1940-ին Բարիզի վախճանեալ առաջնորդ Քիպարեան Վռամշապուռի Արքեպս.ի փոխարէն կ'ընտրուի առաջնորդ Ֆրանսայի, Պելճիրայի եւ Զուիցերիոյ հայոց: 1959-ի Համաշխարհային Պատերազմը արգելք կը հանդիսանայ իրեն ստանձնելու այդ պաշտօնը եւ հետեւաբար 1942-ին կը ստանձնէ Պէյրութի Հայոց առաջնորդութիւնը: 1945-ին կը մասնակցի Ս. Էջմիածնի ազգային-եկեղեցական մեծ ժողովին: Ամենայն Հայոց Նորընտիր Հայրապետը իրեն կը վստահի Ս. Էջմիածնի ճեմարանին վերատեսչութիւնը եւ սակայն ետքէն յարմարագոյն կը նկատէ իրեն յանձնել Արեւմտեան Եւրոպայի Հայոց թեմը, ուր կը պաշտօնավարէր որպէս Պատուիրակ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան:

Հանգուցեալ Արքագանը վերեւ յիշուած իր բոլոր պաշտօնավարութեանց ընթացքին ի յայտ եկած էր որպէս գործունեայ, նախանձախնդիր, եկեղեցասէր ու հայրենասէր անձնավորութիւն: Դոնիայի իր հոգեւոր հովուութիւնը եղած էր բացարձակ նրբիւրումի եւ զոհողութեան յանձնառութիւն մը, Հալէպի ու Պէյրութի մէջ, որպէս բաջ ֆրանսագէտ ու կենցաղագէտ հովիւ, ոչ միայն իրեն հետ ունեցած էր իր հօտին վրատահութիւնը այլեւ համակրանքը ու յարգանքը օտարներուն ու պետական, հիւպատոսական ու յարանուանական շրջանակներուն, յաջա անոնց արժեւորելով մեր ժողովուրդն ու անոր զանազան ազգային իրաւունքները, նոյն ատեն ապահովելով նաեւ իրեն յանձնուած թեմերուն ազգային, կրօնական ու հասարակական ներքին վերակազմութիւնը, եկեղեցիներու շինութիւնը եւլն. եւլն:

Եւրոպայի Կաթողիկոսական Պատուիրակութեան իր շրջանին բերաւ աշխատանքի սրտեռանդն ու կարեւոր բաժինը Բարեգործականի ներգաղթի հանգանակութեան, ինչպէս նաեւ Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանդից ի նպաստ հանգանակութեան:

Արտաւազդ Արքագան անխոնջ աշխատող մ'եղաւ գրական գետնի վրայ ի յայտ բերելով տքնաջան բանասէրի եւ գրագէտի յատկութիւններ: Գրական գետնի վրայ ան կը ներկայանայ իբրեւ հեղինակ լայնածաւալ ու կարեւոր աշխատութիւններու ինչպէս. —

Էրբողութ. — Պատմական նիւթերու վրայ գրական էջերու հաւաքածոյ մը: Տաքեւ. — Վեց հասոյ գրական բանասիրական տարեգիրքեր: — Պատմութիւն Հալէպի Հայոց, երկու մեծածաւալ հասոյքներ. — Յուցակ Հայ Ձեռագրաց Հալէպի Ա. եւ Բ. հասոյքներ: — Նկարագիր Օշին Թագաւորի ձեռագիր ժամագրիքն: — Բառարան Ս. Գրական Յատուկ Անուանց Ա. հասոյ: — Սուրիա, պատմա-բանասիրական աշխատութիւն: — Յուցակ Հայ Ձեռագրաց Եւրոպայի եւ մասնաւորաց: — Յուցակ Ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց Վանուց

Երուսաղէմի Ա. հասար: — Թշուառի Զգայութիւններ գրական հասար մը, եւ շարք մը մանր բայց արժէքաւոր պրօշիւսներ պատմա-բանասիրական նիւթերու շուրջ: Արդիւնաւոր այս եկեղեցականին կորուստին առթիւ ցաւով միայն կ'անդրադառնանք այն բոլորին որոնք դառնացուցին իր կեանքը եւ փութացուցին գուցէ իր մահը: Կ'աղօթենք ի բոլոր սրտէ որ Տէրը լուսաւորէ եկեղեցւոյ եւ ազգին հաւատարիմ եւ արժանաւոր այս եկեղեցականին հոգին եւ անոր փոխարէն յարուցանէ Հայ ժողովուրդին ու եկեղեցիին ճշմարիտ ծառայութեան նոր ու անկաշառ մշակներ:

ՏԻԿԻՆ ՎԵՐԳԻՆԷ ՔԵՕԼԷԵԱՆ

Խորունկ ցաւով իմացանք մահը այս պատուական Տիկնոջ, վախճանած իր գեղեցիկ դղեակին մէջ, ի Նիս: Մանրամասնութիւններ չունինք իր մահուան պարագաներէն, հայ մամուլը արծազանգ չեղաւ իր կեանքին, եւ սակայն Տիկ. Վերգինէ Քէօլէեանը չէր այն մահկանացուներէն՝ որոնց դագաղին կամ մահազոյժին առջեւէն կարելի ըլլայ անցնիլ, առանց զգալու ցաւը որ իր մահով կը պատճառուի:

Անխառն կրօնասիրութիւնը՝ զոր ճշմարիտ պարկեշտութիւնը միայն կրնայ ծնիլ կնոջ մը սրտին մէջ, եւ անխորական անձնութիւն մը՝ զոր բրիտոնէական դաստիարակութենէն յաճախ կրնայ ստանալ մարդս, իր նկարագրին ամէն բացորոշ գիծերն էին: Եւ ինք այս սեռն եւ սերտ զգացումներով, միշտ կապուած մնաց Հայ եկեղեցիին, հայ բարեգործութեան, հայ կրթութեան, եւ սրտազին բարեկամը անոնց անձնուէր մըշակներուն:

Իզմիրցի այս պատուական հայուհին, իր ամուսնոյն մահէն յետոյ, շնորհիւ իր կորովի ճիգերուն եւ ճարտարութեան, քառապատկած էր ամուսինէն իր ստացած հարստութիւնը, բամբակի առեւտուրին մէջ, յիտոյ իր յառաջացած տարիքին հետեւանքով, իր բոլոր ունեցածը արժեթուղթերու, շէնքի եւ դրամազլուխի վերածած, ու առանձնացած Նիսի իր դղեակը, իր ծերութեան օրերը կ'ապրէր մասնակից սակայն միշտ, ազգային կարիքներու:

Երուսաղէմի Հայոց վանքը իր սիրած Հաստատութիւններէն մին մնաց միշտ, եւ տակաւին իր կենդանութեանը, Երանաշնորհ Դուրեան պատրիարքի օրերուն, վանքին կտակած էր տասը հազար Սթերլին, խնդրանքին վրայ եղբրամահ Ղևոնդ Արք. Դուրեանի:

Մահէն վերջ, բացուած է իր կտակը, ու մեզի կը հաղորդուի թէ հոն անփոփոխ կը մնայ Ս. Աթոռոյս բաժինը: Երախտապարտ զգացումներով կը սգանք իր մահը, աղօթելով որ լոյսերու մէջ հանգչի հոգին Ս. Աթոռոյս բարերարութիւն, ու չպակսին իր նմանները մեր ժողովուրդէն, որոնց շնորհին է որ հաստատ եւ լուսաւոր կը մնան մեր ազգային, կրօնական ու կրթական Հաստատութիւնները:

Հանգիստ իր հոգիին:

Վ. Ա. Ս. Ն. Բ. Ա. Բ. Գ. Ա. Ի. Ա. Ճ. Մ. Ա. Ն. «ՍԻՈՆ»-Ի

Ամերիկայէն Մեծ. Տիար Մովսէս Կապիկեան «Սիոն»-ի բարգաւաճման համար կը նուիրէ Ամերիկեան հինգ (5) տղար, ձեռամբ Հոգ. Տ. Մաւսոց Աբղ. Բարխուսեանի:

Կը յայտնենք մեր ճնորհակալութիւնները յարգելի նուիրատիւին:

Վարչութիւն «ՍիՈՆ» Ամսագրի

«ՍԻՈՆ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԸ ԵՒ ԿԻՒՂՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԵՂՔԸ, Ստեփան Զօրեան: Հրատարակութիւն Ս. Դ. Հ. Երեւան Երիտ. Միութեան: Մատենաշար «Երեւան» թիւ 2: Գահիրէ, տպ. «Նուպար», 1946, էջ 46: (Երկու օրինակ): Նուէր Ս. Դ. Հ. Երեւան Երիտասարդաց Միութենէ:

ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԼԱՄԵԱՆ, Զարուհի Մաղկունի: Հրատարակութիւն Ս. Դ. Հ. Երեւան Երիտ. Միութեան: Մատենաշար «Երեւան» թիւ 1: Գահիրէ, տպ. «Նուպար», 1946, էջ 31: (Երկու օրինակ): Նուէր Ս. Դ. Հ. Երեւան Երիտ. Միութենէ:

ա) ԻՐԱՆԵԱՆ ԴԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳԵՐ, (Եւրոպական ծայնագրութեամբ), (2 տետրակ): Դրեց Ռուբիկ Գրիգորեան: Թէհրան, Իրան, 1949 եւ 1951, էջ 12 եւ 3:

բ) ԴԱՇՆԱՄՈՒՐԻ «ՄԲԷՐՅՈ» գրեց Ռուբիկ Գրիգորեան: Թէհրան, Իրան, տպ. «Բամայի», 1950, էջ 6: Նուէր Ռուբիկ Գրիգորեանէ:

ԵՐԿՈՒ ԵՐԳ, Լ. Գրիգորեան, (Եւրոպական ծայնագրութեամբ): Թէհրան Իրան, տպ. «Մոթերն», 1946: Նուէր Ռուբիկ Գրիգորեանէ:

ԲՐԻՍՏՈՒԻ ԵՕԹԸ ԽՕՄԲԵՐԸ, (աղօթեց), Թէոտոր Տիւպուա: Պէյրութ, տպ. «Կ. Տօնիկեան», 1942: Նուէր Սահակեան Բարձր. Վարժարանի տնօրինութենէ:

ՄԱՆՈՒԿԸ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԵՒ ԳԻՒՂԸ ԹԻԹԵՌԵԿԸ, Բ. Ժիրայր: Հրատարակութիւն Սահակեան Երկսեռ Վարժարանի թիւ 1: Պէյրութ, տպ. «Կ. Տօնիկեան»: Նուէր տնօրինութենէ:

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ ԱԶԳ. ՍՈՂԱԿԵԱՆ ՎԱՐժԱՐԱՆԻ: Հրատարակութիւն Ազգ. Սահակեան Երկսեռ Վարժարանի թիւ 2: Պէյրութ, տպ. «Կ. Տօնիկեան», 1935, էջ 23: Նուէր Վարժարանի տնօրինութենէ:

ՄԱՍԻՆՈՅ ՏԱԿ Ի

Բանասէր – Հայկաբան – Պատմաբան՝ հանգուցեալ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՔԻԿԵԱՆԻ

Երկասիրութիւնը, պսակեալ Իգմիրեանց Դեական Մրցանակաւ

ԲԱՐԳԻՐՔ ՍԵՐԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱԻԱՌԱԼԵՋՈՒԻ

Ա. — Զայնաբանութիւն եւ Զայնախօսութիւն Սեբաստահայ բարբառի.
Բ. — Բաղկիւր Սեբաստահայ Գաւառալեզուի. Գ. — Ժողովրդակամ առածք, հանելուկներ, վիճակ, բաղդասելութիւն, շուտասելութիւն, բառախաղեր, աղօթքներ, մանկներ, տաղեր, պարերգներ, օրերգներ, անէքոսներ, առակներ, հէփիաքներ, տեղական անուններ, ցանկ՝ յատուկ անուններու եւ Սեբաստահայ մականուններու եւայլն, եւայլն:

ԿԱԹՈՆԱՂԲԻՒՐ

Մանկավարժական Քերական-Ընթերցարան, Հայ ու Լատինական տառերով, հրատարակիչ Յովհ. Մամասնան, տպգ. Վենետիկ 1949, էջ 186:

Յարգելի հրատարակիչը սոյն գրեւն օրինակ մը ղրկած է եւմբարութեանս, խրնդ-րելով իր հրատարակութիւնը ծանօթացնել Հայ հասարակութեան: Կ'ընդառաջենք իր փա-փափին արտասպելով գործին յառաջութանը, ուր կը պատկերանան անոր հրատարակութեան նպատակն ու բնածանոթները:

Այս ձեռնարկին աւրիւ կը շնորհաւորենք յարգոյ հրատարակիչը ու կը յայտնենք մեր զոհուակութիւնը նիզին համար որ կատարուած է գաղութանոյ միասալ սերունդներու Հա-յերէնի դաստարակութեան ի խնդիր:

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Այս Քերական-Ընթերցարանը յօրինուած է ամերիկահայ մանուկներու և պա-տանիներու համար, որոնք թէեւ գիտեն անգղիերէն կարգալ ու գրել, բայց ծանօթ չեն հայերէն գրերուն: Երկու մասերէ կը կազմուի: Առաջինը կը պարունակէ Քերա-կան-Ընթերցարանը: Օգտագործելով Մ. Սուլթանեանի «Բարի լոյս» քերականը, որ պատրաստուած է մանկավարժական օրէնքներու համաձայն, հայերէն հեղուկներուն և ընթերցումներուն դէմ՝ միւս էջին վրայ, դրած ենք նոյնիւր լատինական տառերով: Հայերէն հեղուկներուն և ընթերցումներուն անգղիերէնի փոխարկումը սիրալոթար կա-տարած է Տիար Արա Շիրազեան, որու մեծապէս շնորհապարտ ենք: Ուր որ կարելի եղաւ գրինք ձեռագիր օրինակներ, որպէսզի տղաք միաժամանակ վարժուին նաեւ գրելու արուեստին: Գրքին սկիզբը գետնդուած է հայ այբուբենը, ամէն մէկ գրին քով գնելով լատինական համապատասխան գիրը՝ անգղիերէն հնչումով:

Տիար Արշակ Մահտեսեան ոչ միայն ամբողջապէս քննութենէ անցուց սոյն աշ-խատանքը, այլ նաեւ գրեց անգղիերէն լեզուով յառաջարան մը, ուր կը խօսուի հայ լեզուի հարստութեան անոր կատարած գերին ու մեր լեզուով միայն պահուած ու փո-խանցուած օտար հեղինակներու գործերու մասին:

Երկրորդ մասը կը կազմուի ամբողջապէս հայ-անգղիերէն բառգրքէն: Տիար Ի. Ա. Երան իր յօրինած Բառարանը աղնուօրէն մեր տրամադրութեան տակ դրաւ, և մենք հոս կը յայտնենք իրեն մեր ջերմ շնորհակալիքը: Այս բառգիրքը մեծապէս պիտի նպաստէ ընթերցումներուն մէջ գտնուած բառերուն հասկացողութեան համար:

Սոյն աշխատութեամբ մեր նպատակն է եղած լոկ նպատակի անոնց, որոնք թէեւ օտար միջավայրի մէջ ծնած են ու օտար դպրոցներ կը յաճախեն, բայց նախան-ձախնդիր իրենց աղգային գլխացումին և պատուոյն, կ'ուզեն հայ մնալ ու հայերէն սոր-վիլ: Մայրենի լեզուն մեծագոյն գանձը և հոգեկան հարստութիւնն է որ մեր Հայրերը մեզի ձգած են. անոր ծանօթութիւնը ամենէն ազգու և ատակ միջոցն է ազգապահ-պանումին: Եթէ այս Քերական-Ընթերցարանը կարենայ հրապուրել մեր փոքրիկները որ սիրեն մայրենի լեզուն, փարին անոր ու սորվին գայն, ասիկա պիտի ըլլայ մեր ամենամեծ շնորհակալութիւնը:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉԸ